

Año LXXXI. urtea

277 - 2020

Mayo-agosto
Maiatza-abuztua

Príncipe de Viana

SEPARATA

Arbizuko eremuaren finkatzea

Jose Luis ERDOZIA MAULEON

Sumario / Aurkibidea

Príncipe de Viana

Año LXXXI • n.º 277 • mayo-agosto de 2020
LXXXI. urtea • 277. zk. • 2020ko maiatza-abuztua

ARTE / ARTEA

El pintor Bienvenido Brú: contribuciones al estudio de su figura y de su obra en Navarra José M. ^a Muruzábal del Solar	367
--	-----

HISTORIA

La repoblación del área sur de la Navarrería en 1321. Estudio pormenorizado de la planificación urbana tras su destrucción en 1276 Rafael Arrizabalaga Lizarraga	395
AMGD. Un santo patrono para Navarra. La forja del reino como comunidad espiritual (siglos XV-XVII) Alfredo Floristán Imízcoz	435
Arbizuko eremuaren finkatzea Jose Luis Erdozia Mauleon	465
El provincial Ignacio Lizasoáin, misionero y guía de los jesuitas mexicanos expulsos Antonio Astorgano Abajo	501
Antonio Baztán y Goñi. La política en Navarra durante la Restauración F. Javier Baztán Moreno	567
Los manuales escolares durante el primer franquismo (1939-1959), un acercamiento al caso navarro Miguel Fernández Cárcar	613
La batalla ideológica en el PSOE navarro durante 1977 Mikel Bueno Urritzelki	643

Sumario / Aurkibidea

UNAI: auge y fracaso de la izquierda revolucionaria en Navarra Imanol Satrustegi Andres, Iñigo Pérez Ochoa	669
Currículums	697
Analytic Summary	701
Normas para la presentación de originales / Idazlanak aurkezteko arauak / Rules for the submission of originals	705

Arbizuko eremuaren finkatzea

La fijación del término municipal de Arbizu

The setting of the boundaries of the municipality of Arbizu

Jose Luis ERDOZIA MAULEON

Geografia eta Historian lizentziaduna eta Euskal Filologian doktorea

erdoziamauleon@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.35462/pv.277.4>

Jasotze data: 2020/04/30. Behin-behineko onartze data: 2020/05/23. Behin betiko onartze data: 2020/05/27.

LABURPENA

Ez dakigu Sakanako erdigunean dagoen Arbizu herria noiz sortu zen, baina baditugu hainbat eta hainbat datu XIII. mendetik aurrera, Behe Erdi Aroko mende horretan abiapuntua harturik, nola joan zen finkatzen bere herri-eremua ezagutzeko. Lehenik, XVI. mendearen aurreko datuak («Hamarrenaren liburua», «1360ko Etxarri Aranazko Santa Maria elizaren hamarrenak», «1427ko Mendialdeko suen liburua») izanen ditugu aztergai. Eta, jarraian, 1537ko, 1699ko, 1827ko eta 1872ko mugarritatzeen dokumentuak Arbizuren herri-eremua nola zegoen zehazturik ikusteko. Aipatu dokumentuetako datuak aitzakia harturik, beste datu batzuk, baina bereziki mugarritzeen ingurukoak eta toponimiakoak jorratuko dira.

Gako hitzak: Arbizu; Behe Erdi Aroa; mugarritzeak; toponimia.

RESUMEN

No sabemos cuándo se creó el pueblo de Arbizu, pero contamos desde el siglo XIII con suficientes datos como para poder vislumbrar cómo se fue conformando su término municipal. En primer lugar, he recogido los datos anteriores al siglo XVI («Libro del Rediezmo», «Diezmos de la iglesia Santa María de Etxarri Aranatz de 1360», «Libro de fuegos de la merindad de las Montañas de 1427») y seguidamente he examinado los amojonamientos de 1537, 1699, 1827 y 1872, para entender cómo ha ido conformándose su término municipal. Entre los datos hasta ahora mencionados, también nos hemos hecho eco de otros referidos a los amojonamientos y a la toponimia de la localidad.

Palabras clave: Arbizu; Baja Edad Media; amojonamientos; toponimia.

ABSTRACT

Although we do not know for certain when the village of Arbizu was created, we do have sufficient information from the 13th century onwards to see how its municipality gradually took shape. Firstly, I collected the data prior to the 16th century («Book of Second Tithes», «Tithes of the church of Santa María of Etxarri Aranatz of 1360», «Book of hearths (homes) of the administrative and legal district of the Mountains of 1427»), I then went on to examine the demarcations of 1537, 1699, 1827 and 1872, in order to understand how its municipality took shape. Among the data mentioned up to now, we have also echoed other data referring to the demarcations and to the toponymy of the locality.

Keywords: Arbizu; Late Middle Age; markings; toponymy.

1. GAIAREN AURKEZPENA. 2. ARBIZU XVI. MENDEA BAINO LEHEN. 2.1. 1268ko Hamarrenaren liburua (Felones, 1982). 2.2. 1360ko Etxarri Aranazko Santa Maria elizaren hamarrenaren dokumentua. 2.2.1. *Muntinano* (Mundiñano, Mundiño). 2.2.2. *Ondaz* (Ondatz). 2.2.3. *Mayça* (Maiza). 2.2.4. *Illarraçu* (Ilarratzu). 2.2.5. *Aroçpide* (Arozpide) 2.2.6. *Arrviçu* (Arbizu). 2.3. 1360ko balizko populazioa Arbizon eta orduko ondoko herrietan. 2.4. Arbizuko jauntxoa XIV. mendearen erdialdeko gaizkileen buru Sakanan. (*Malfechores de Arbizu*). 2.5. 1427ko mendialdeko suen liburuko datuak Arbizon (*Arbiçu*). 3. ARBIZUKO EREMUAREN MUGARRIZTATZEAK. 3.1. Arbizuko lur eremua: XVI.-XIX. 3.2. Mugarriztatze-etako toponimoak. 3.2.1. 1537koak (26 mugarri, orduko eta gaurko toponimoen 12 eremutan). 3.2.2. 1699ko, 1827ko eta 1872koak (24 mugarri orduko eta gaurko toponimoen 19 eremutan). 3.3. Arbizuko mugarriztatzeen kokapena. 3.3.1. 1983ko mapa. 3.3.2. Irudi erradiala. 3.4. Toponimoen aldaketak: 1537-2019. 4. ERAIKINAK. 4.1. Errotak. 4.2. Zubiak. 4.3. Teilategia. 4.4. San Juan ermita. 4.5. Arbizuko jaunaren jauregia. 4.6. *Erret-bide* edo *Errege-bidea*. 4.7. Abereendako eremuak: *itsesiak* eta bazka tokiak. 4.8. Mugarriztatze-etako arduradunak. 4.8.1. 1537ko mugarriztatzea. 4.8.2. 1699ko mugarriztatzea. 4.8.3. 1827ko mugarriztatze edo mugarri ikuskatzea 4.8.4. 1872ko mugarriztatze edo mugarri ikuskatzea. 5. ARBIZUKO 1983KO MAPA TOPONIMIKOA. 5.1. Ergoienarekin izandako lur-trukaketa (1888). 5.1.1. Lurrak trukatzeko akordioa. 6. ERREFERENTZIAK. 6.1. Erreferentzia bibliografikoak. 6.2. Artxiboetako erreferentziak.

1. GAIAREN AURKEZPENA

Arbizu herria zehatz-mehatz noiz sortu zen ez dakigu, baina baditugu datu nahiko, XIII mendetik aurrera, jakiteko nola joan zen finkatzen herri-gunea eta baita bere eremu guztia ere. Eta datu horiei, hain zuzen ere erreparatuko diet hurrengo orrialde-etan, horretarako XVI. mendearen aurreko suen eta hamarrenaren liburuak aztertuta eta, bereziki, 1537ko, 1699ko, 1827ko eta 1872ko mugarriztatzeen dokumentuak arakatu.

Atal nagusi bat izanen du Arbizu herriari buruzko lan honek: herri gunetik haratagoko lur eremua nola joan den osatzen jasotzea. Eta egitasmo horretan baliaturiko dokumentuetako datuak aitzakia harturik, toponimia ere jorratuko du. Daturik gehien Etxarri Aranazko eta Arbizuko Udal artxiboetatik atera ditugu.

2. ARBIZU XVI. MENDEA BAINO LEHEN

2.1. 1268ko Hamarrenaren liburua (Felones, 1982)

Aranazko, Arakilgo eta Burundako gainerako herriein batera aztertu nituen 1268ko Hamarrenaren Liburuan ageri diren Arbizuko eta egungo bere eremuko herri desagertuen datuak eta ondorengoak izan ziren taula batean jasota herrien populazioa ez, baina bai hamarren («diezmo») eta hastapen («primicia») moduan ordaintzen zutenaren araberrako ponderazioa, honen bidez herrien «tamainak» nolabait erdietsiz, gehien ordaintzen zuen herria handiena izanen zela pentsatuz eta alderantziz, gutxien ordaintzen zuena, txikiena.

Aranazko orduko 19 herrien¹ emaitzak jarri orde, soilik Arbizu eta hurrengo mendeetan bere eremua edo aldamenekoa osatzen joan diren zortzi herriak jasoko ditut oraingo honetan, zortzi osotara: Illarrazu, Maiza, Ondatz, Mundiñano, Lizarraga Sarria, Araña eta Arozpide. Laboreak (garia, oloa, «comunia») erregutan («robo») eta txanponak sueldo eta dirutan («dinero») ordaintzen zituzten.

Lakuntza eta Illarrazu ziren, biak batera ageri dira zerrendaturik, gehien ordaintzen zutenak, baita 19 herrien artean ere. Bestalde, Lizarragabengoa, ondorengo dokumentuetan dagoeneko Lizarragasarria bezala agertzen da, beste Lizarragarengandik (Adia-Lizarraga) bereiziz, eta Berenarren herriarekin batera agertzen da zerrendan.

Herri hauen artean bigarrena ordaintzeko orduan, laugarrena 19 herrien artean, Arozpide dugu; hirugarrena (5.a 19 herrien artean) Mundiñano; laugarrena (7.a bestela) Araña; bosgarren tokian elkarrekin (12.a bestela) Lizarraga, Sarria eta Berenarren; seigarrena (13) Maiza; zazpigarrena (14) Ondatz; eta, azkena, XIII. mendean, Arbizu, soilik Odiaga zuela Aranatz guztian atzetik.

Erdi Aroan desagertutako herri gehienek toponimian utzi dute bere arrastoa ondorengo mendeetan. Horrela egin dute Arozpidek, Mundiñanok, Arañak eta Maizak Arbizun; Ondatzek Arbizun eta Unanun, eta, azkenik, Illarrazuk, toponimian ez, baina Carasatorrek (1993, 195-196. or.) honela dio: «Los restos del poblado [Illarrazuz ari da] se encuentran a la derecha del camino que de Lacunza sube a Ondaz, hacia la Peña de Beriain».

2.2. 1360ko Etxarri Aranazko Santa Maria elizaren hamarrenaren dokumentua

NAN²eko dokumentu honetan (1360), aurrekoan aipatu ditugun 19 herriak ageri zaizkigu Etxarri Aranazko Santa Maria Elizari hamarrena ordaintzen eta oraingoan zenbat auzo («vecino») dagoen herri bakoitzean eta bakoitzak zer ordaintzen zuen azalduz.

2.2.1. Muntinano (*Mundiñano*, *Mundiño*)

Herri desagertua. *Mundiñano* abizen moduan gelditu da Etxarri Aranatzaren bereziki. *Mundiño*, aldiz, auzo bezala garai batean eta kale moduan gaur egun Etxarri Aranatzaren. Toponimoa ere mantendu da gaur egun arte, herria egon zen lekuan, Arbizuko eta Unanuko dermioen artean Beriain mendialdearen azpialdean.

Carasatorrek (1993, 267. or.) 1327ko ilbeltzaren 20ko dokumentu bat aipatzen du, zeinen arabera Gil Ruiz de Arbizu ezkutariak Orreagako Kabiloari saldu zizkion *Mundiñanoko* zenbait nekazarien errentak («collazos») (300 sueldoko balioa zuten sei

1 Aranatzaren aipatzen diren herriak 1268an: (*Lacunça e*) *Yllarraçu*, *Mayça*, *Arbiçu*, *Hondatz*, *Montinano*, *Torrano*, *Hunano*, *Adialiçarraga*, *Hodiaga*, *Urquiçu*, *Mugarrach*, *Lascotz e* *Herrdocia*, *Echarrin*, *Liçarraga*, *Sarri e* *Berenarren*, *Arthania* eta *Arozpide*.

2 Nafarroako Artxibo Nagusia.

erregu gari urtero), «fecho al portegado de la iglesia de Santa Maria et de San Cristouall de Muntinano».

Eliza edo ermitari dagokionez, honela jarraitzen du Carasatorrek (1993, 268. or.): «Quedan los muros, cubiertos de vegetación, de la ermita, que se quemó incomprensiblemente hace unos 50 años».

Hala ere, bi santuen irudiak, gurutze bat eta bataiarria jaso ahal izan zituzten.

27 auzo ageri dira 1360ko dokumentu honetan, bakoitzak ekoiztu eta ordaintzen zuena aipaturik. Garia, oloa, garagarra eta baba ia guztiek ekoizten zituzten eta bakar batek baratxuria ere.

2.2.2. Ondaz (*Ondatz*)

Herri desagertua, Mundiñanoren kokapenetik hurbil, Uharte Arakil herriaren hego-mendebaldeko dermioaren ondo-ondoan eta Arbizukoaren hegoaldeko muturrean.

Carasatorrek (1993, 284. or.) ondorengoa dio bere elizari buruz: «La iglesia estaba dedicada a San Buenaventura; aunque sus imágenes pasaron a Unanua en manos de D. Vicente Lacunza, la ermita se mantuvo de pie hasta hace unos 25 años. Las estelas discoidales que estaban a la vista desaparecieron, sin que sepamos su destino».

Pertsona izen moduan gelditu da Aranatzan eta toponimo bezala ere bai, herria izan zen lekuan bertan. Bestalde, zortzi auzoen zerrendan ikus daiteke guztiek, bat izan ezik, jentilizioa, herriaren izena, alegia, daramatela abizen moduan.

2.2.3. Mayça (*Maiza*)

Herri desagertua. Arbizuko *Maizageña* toponimoa dagoen lekuan egon zen. Carasatorrek (1993, 256. or.), Etxarri Aranazko Udal Artxiboan, 1660 urte inguruko dokumentuan (leg. 32, 42 zkia., 25 or.), ondorengoa jaso zuen honi buruz: «que hubo peste en aquella tierra y que los tocados de Arbizu los llevaron al territorio de Mayza donde hicieron unas chozas para recogerlos y se les asistió con los sacramentos y el sustento desde Arbizu y murieron muchos y en señal de este caso se puso una cruz que al presente se ve».

Etxarri Aranatzan lehenago auzo bezala eta gaur egun kale-izen moduan geratu da. Abizen gisa ere oso zabaldua dago Aranatzan eta toponimoak ere bizirik dirau, herria zen tokian bertan. 9 izen ageri dira eta kasu honetan ere, auzo guztiek, bat izan ezik, daramate jentilizioa abizen moduan.

2.2.4. Illarraçu (*Ilarratzu*)

Herri desagertua. Carasatorrek (1993, 195. or.) *Illarrazu Goikoa* sarreran jaso zuen San Migeli eman zitzaizkiola nekazarien errenta batzuk eta honela jarraitzen du: «coy-llaços que he et deuo auer en yllarraçu Cabo Lacunça en val de araynaç».

Testu hauxe 1291koa da eta 1268ko Hamarrenaren Liburuan ere ageri da (*de Lacunça e de Illarraçu*), baina baita azken honetan beste *Yllarrazu* bat ageri da, Ihabarren ondoan. «Toki izen historikoen eranskina» atalean geratu da jasorik (NTM, XII, 222-223. or.) Arbizu eta Lakuntza herrien mugan hegoaldetik, baina ez toponimia ofizialean.

Izen bakarra ageri da, ulertezina eta, gainera, besterik gabe ageri da, hau da, zehaztu gabe zer ordaindu zuen hamarren moduan.

2.2.5. Aroçpide (*Arozpide*)

Herri desagertua. Arbizuko iparraldeko hariztian, Lakuntzako eremuaren ondoan zegoen. Carasatorreren arabera Arakil ibaiaren eremuko ola garai zaharrenetariko baten aurrean ginateke.

Honela osatu zuen historialari etxarriarrak herri honen deskribapena (1993, 88. or.):

Debió tener dos iglesias, según los nombres conservados: Eliztxiki, dedicado a Santa María la Blanca y Elizandia, con encomienda a San Julian, un poco más al norte, de la cual se conservan las ruinas de su planta original [...]. En Eliztxiki había una estela discoidal, que debió recogerse en Arbizu (Ayuntamiento) hace unos 40 años; hoy se ignora su paradero y en cambio estaban a la vista restos de molinos de mano.

Hau ere toponimian baino ez da gelditu. 11 izen ageri dira eta horietatik 9k herriaren izena darabilte abizen moduan edo.

2.2.6. Arrviçu (*Arbizu*)

Zutik eta bizirik dirauen herri bakarra aztertzen ari garen eremu honetan. Gogoratu behar da 1350eko Liburuan ez dela Arbizu ageri Aranazko herrien artean, bai ordea 1268ko hamarrenarenean eta hortik aurrera dokumentu guztietan. 5 izen ageri dira 1360ko Hamarrenaren dokumentu honetan: *Johan de Muntinano*, *Migl Darçaysendoa*, *Johan Yniguiz de Yçaga*, *Garcia* (bi hizki ulertezin) *Darrvyçu* eta *Migl* (ulertezina).

2.3. 1360ko balizko populazioa Arbizun eta orduko ondoko herrietan

1. taula. 1360ko populazioa Arbizualdean

Herria	Auzoak	Biztanleak
Mundiñano	27	108
Ondatz	8	32
Maiza	9	36
Illarrazu	1	4
Arozpide	11	44
Arbizu	5	20
	61	244

Lakuntza ez dator oraingoan Illarrazurekin eta horregatik ageri zaigu Mundiñano, diferentzia handiz herririk populatuena 1360an egungo Arbizuren eremuan, ia gainerako bost herrien adinako populazioa duela. Lakuntzak, hala ere, 24 auzo zituen, beraz kopuru berbera erabilita biztanlegoa ateratzeko, 98 biztanle emanen lizkiguke eta hauei Illarrazuren laurak erantsita ere, ez lirateke Mundiñanoren biztanle kopurura iritsiko. Illarrazu, ehun urte beranduago, ia erabat husturik ageri zaigu dagoeneko.

Laboreei dagokienez, soilik Mundiñanok jasotzen zuen baratxuria eta gainerakoei buruz esan daiteke labore berberak ekoizten zituztela eremuan: garia, oloa, garagarra eta baba.

2.4. Arbizuko jauntxoak XIV. mendearen erdialdeko gaizkileen buru Sakanan. (*Malfechores de Arbizu*)

Araba eta Gipuzkoa Gaztelaren eskuetan geratu zirenean, maiz izan ziren erasoak eta lapurketak Sakana osoan³ eta, horrexegatik hain zuzen ere, Luis I.a Hutin Nafarroako eta Frantziako erregeak agindu zuen 1312an Etxarri Aranatz sortu, harresia eraiki eta bertara bizitzera joatea inguruko herrixketako jendea. Hala ere, asko eta asko izan ziren hortik aurrera eta hurrengo mendean gutxienik gure lurraldean gertatutako eraso eta lapurketak.

Horrela aztertu zuen Zabalo Zabalegi historialari nafarrak (2005) 1349ko inkesta batean jasota dauden erasoak Sakanan. Zabalok, zazpi atal bereizi zituen erasoaldi horietako bilduman eta bereziki hirugarrena eta laugarrena ageri zaizkigu lotuta Aranatz, Arakil eta Burundarekin. Nik, jarraian, Aranazkoekin zerikusi zuzena dutenak baino ez ditut aipatuko.

Horietako lehenean, 1349ko urriaren (iraila) 29an, Doneztebeko bidaiari bati Bakai-kun egurra eman eta lapurtu ziotenekoa kontatzen du. Gaizkileak, bi bakaikuar, lau gipuzkoar eta Garci Lopez de Arbizu, izen bereko jauntxoaren kide batzuk izan zirela dakar dokumentuak. Doneztebear gaixoa zauritu eta zeraman guztia, zaldia eta gainerakoak, lapurtu zioten antza. Aurreraxeago gaineratzen du historialariak, herritarrak lekuko pasiboak izan zirela gainera, horrelakoetara ohituta egonen balira bezala.

Bigarrenaren arabera, bitxikeria bezala har badaiteke ere gainerakoekin konparatuta, *Juan Miguel de Arbizu* eta *Juan de Aguirregui* gaizkileek Etxarri Aranazko notarioari urdaiazpiko bat lapurtu ziotenekoa.

Lapurretekin batera gertakari latzak ere suertatu ziren eremu hauetan: Etxarri Aranatz bi nekazari hil eta 60 behi ostu; Iturmendi ondoko Eitzagan nekazari bat hil eta 40 behi ostu 1347ko maiatzean; Urkizun Adializarragako, Dorraoko eta Etxarri

3 Díaz de Duranak eta Fernández de Larreak (2005) diote 1306an, esate baterako, zortzi erasoaldi jasan zituztela Aranatz eta Burundan.

Aranazko 200 behi ostu 1346ko urrian (iraila); Arakilgo Mendikoan nekazari bat hil eta 120 behi eta behor ostu 1347ko lastailan (urrian)...

Antzeko hemezortzi gertakari dakartza aipatu inkestak gure lurraldean eta beti gaizkileak berberak edo ia berberak izaten ziren: Lazkaoko jauntxoaren kideak eta Arbizuko jauntxoarenak. Horrela nioen *Príncipe de Viana* aldizkarian 273. zenbakian (Erdozia, 2019):

1349an, Lizarraldeko merinoa zen Juan de Rouvrayk, Sakanako ondasunak helburu zituen eta «malfechores d'Arbizu» izenarekin aipaturik agertzen den gaizkile taldea desegin zuen. Arbizuko gaizkile talde honek Gipuzkoako gaizkile taldea zuen lagun edo «lankide». Bi talde elkarturik beraz: bata, Lope Garcia de Murua Lazkaoko jauntxoaren agindupean; eta, bestea, Garcia López de Arbizu izen bereko herriko dorretxeko jauntxoarenean. Askotan aritu ziren lapurretan elkarrekin Burundan, Aranatzan eta Arakilen bereziki, baina baita Andimendin eta Goñerrin ere.

«Arbizuko taldea» 14-20 gaizkilek osatzen zuten eta Gipuzkoakoa, aldiz, 25-40k eta kideen artean izen handiko familietakoak ere baziren. Bestalde, Burundan eta Aranatzan bertan, laguntzaile bereziak zituzten, Bakaikuko eta Lizarragako apezak eta hauen senideak, esate baterako.

Zabalo historialariak (2004) ere oso argi utzi zuen zer nolako laguntza eta partehartzea izaten zuten gaizkileek inguruan:

Algunos clérigos aparecen claramente como colaboradores y encubridores de estos latrocinios. Acabamos de citar a Garchot, hijo del párroco de Lizarraga de Ergoyena. [...] lo mismo se diga del párroco (abat) de Bacaicoa: esconde en su casa las ovejas robadas y las come, junto a su ama de llaves o clavera (n.º 35) 49; y «en resumen, como concluye uno de los declarantes, ‘tanta culpa tiene como los malfechores (n.º 17)»; junto con sus dos hijos –Juan Miguel y Miguel Beltza (El Negro)– se puede decir que, a todos los efectos, este peculiar eclesiástico forma parte integrante del grupo de facinerosos en cuestión.

Gutxi gehiago erantsi daiteke garaiko egoera nahasi eta larri honen gainean.

2.5. 1427ko mendialdeko suen liburuko datuak Arbizun (*Arbiçu*)

Hamahiru auzo eta abadea bizi ziren Arbizun 1427an Mendialdeko Suen Liburuan ageri denez. Auzoek sua osatzen zuten, baina su guztiak ez ziren berdinak pertsona kopuruaren aldetik, «Zenbait datu demografiko Sakanan XV. mendearen hasieran» artikuluan (2017) esaten nuen modura. Hantxe bereizi nituen su nuklearrak eta polinuklearrak, arruntak eta bereziak, eta baita hankamotzak eta elizgizonek osatuak ere:

- Su simple edo nuklearrak (SN); su nuklear arrunta (SNA): sua X 4 biztanle, gorago esandakoari jarraiki. Gurasoak eta bi seme-alaba; Su nuklear berezia (SNB): sua X 4 biztanle + x biztanle. Gurasoak, bi seme-alaba eta anaia/suhia/semear/osaba... «Martin de Yuso con su hermana» Uharte Arakilen, esate baterako.

- Su simple edo nuklear hankamotzak (SNH): sua X 3 biztanle. Alargunen kasua jasotzeko bereziki. «Sancha viuda» Urdiainen, esate baterako.
- Su konplexu edo polinuklearrak (SP): –Su polinuklear arrunta (SPA): sua X 7 biztanle. Nuklearrak aita-amak eta bi seme-alaba osaturik badira, seme-alabetako bat etxera ezkontzekotan, jatorrizko unitateak kide bat galtzen du eta bigarren familia lau kideetako. «Miguel Periz Baillesterro con su hijo casado en casa» Ihabarren edo «Miguel Garcia con su yerno casado en casa» Etxarrenen ageri dira, esate baterako. –Su polinuklear berezia (SPB): sua X 10 biztanle. Aurrekoan bezalako irizpideari jarraiki. «Miguel con sus dos yernos casados» Egiarretan edo Martin Miguel el alcalde con su hijo y yerno casados» Lakuntzan, esate baterako.
- Elizgizonak (E): elizgizona X 2 biztanle. Elizgizonek, emakumezko bat izaten zuten haien zerbitzura normalean. Batzuetan bi ere bai: gelaria eta neskamea.

Bada, Arbizon 1427an, hamabi su nuklear (% 92) zeuden, hau da, senar-emazteak eta bi seme-alabarekin osatuak, baina horietako bat hankamotza, suaren burua alarguna zelako (guztira 47 pertsona); eta bat polinuklearra (% 8), hau da, senar-emazteak eta seme edo alaba bat ezkondua (7 pertsona). Hauei guztiei elizgizon bat gehitu behar (pertsona 1). 55 biztanle, orduan, guztira Arbizon 1427an.

Gonçalvo eta Johan Miguel izan ziren berriemaileak herriko datuak jasotzeko orduan eta hauek esandakoaren arabera eliza Johan de Arbiçu apezarena zen eta ez zuen beste jabegorik. Guztiak kapare ziren eta horregatik ez zuten zergarik. Basoak, belarrak eta urak Etxarrikoekin (Ergoienekoekin ere bai) batera gozatzen zituzten eta txerriak gizendu ere bai, ondoren saltzeko. Ogia eta artatxikia («miyo») jasotzen zuten. Ez zuten biztanlegorik ez etxerik galdu azken 25-30 urteetan.

Dokumentuan jasotzen da zenbat ordaintzen zuen auzo bakoitzak garaiko *quarter* zergagatik eta arbizuarren kasuan ondorengoak ditugu sueldotan⁴: Gonçalvo (6 sueldo), Johan Miguel (2 sueldo), Maria alarguna (25 sueldo), Pero Miguel (3 sueldo), Martin Gonçalviz (7 sueldo), Johan Periz seme ezkonduarekin (7 sueldo), Garcia Gonçalviz (15 sueldo), Lope Lecayo (9 sueldo) Johan Miguel (3 sueldo), Johan Periz (9 sueldo), Johanto Lecayo (9 sueldo), Johan Arrilagua (2 sueldo), Johanto Goycoa (2 sueldo, 6 dinero). Maria alarguna dugu, alde handiz gainera, gehien ordaintzen zuena.

3. ARBIZUKO EREMUAREN MUGARRIZTATZEAK

Arbizu herriaren eremua edo lurren jabegoa zein izan den jasotzen duten Etxarri Aranazko udaleko artxiboko lau dokumentu aztertu ditut, eta horiekin zehaztu nolakoa izan den Arbizuren lur eremua XVI. mendetik XIX. mende amaiera arte. Arbizuko lurren zehaztapenaren berri Etxarri Aranazko udaletxeko artxiboan egotea harrigarria liru-dike ezer gehiago erantsi gabe, baina kontuan izan behar da bi herriak mugakide direla Sakana barneko Aranatz haranean eta mugakide izate horrek, behin baino gehiagotan,

4 Libra bat = 20 sueldo = 240 dinero. Beraz, sueldo bat = 12 dinero.

liskarrak izan ez direnean, bai gutxienik arazoak edo gaizki-ulertuak ekarri dituela berarekin eta, horregatik, zenbaitetan, muga horiek berrikusi eta ikuskatu beharra. Mugakide izateak, orduan, ekarri du Etxarri Aranazko udal artxiboan dokumentu hauek egotea.

Ondorengoak izan dira, beraz, baliatu ditudan Etxarri Aranazko artxiboko lau dokumentuak:

- 1537. «Amojonamiento con Arbizu» («Comprende la confirmación de la sentencia dictada por el Doctor Goñi en autos sobre amojonamiento en la villa de Arbizu», azaldurik izenburuaren azpialdean). Artxiboko 2. kutxan 4.1.1. zenbakiarekin dago jasorik eta kutxaren barnean «Legajo núm. Uno» jartzen duen karpeta dago. Aipatu karpeta 1824 urtekoa da, Saralegi eskribauak egina. Ondoren, bigarren puntuan datorren laukiko ezkerreko zutabea jaso dut mugarritzatze honetako 26 mugarrien kokapena.
- 1699. Aurrekoa bezala, artxiboko 2. kutxan dago eta «Año de 1699» jartzen du azalean. («Comprende los autos de amojonamiento del monte de Arizalco, Bargas, Beriain y del de Uzuar»). Aurrekoan aipatu laukiko eskuin aldeko zutabea, (a) atalean, jasota ageri dira 24 mugarrien kokapena. *Berain* eremuaren 5 mugarrien zehaztapenaren ondoren eta *Uzuar* basoaren 22 mugarrien aurretik dator, aipatu dokumentuan, Arbizuko 24 mugarrien ikuskaritza eta zehaztapena.
- 1827. Artxiboko 2. kutxa, «año de 1827» («Comprende el auto de reconocimiento de los 24 mojones que distinguen el termino exclusivo propiedad de Arbizu»). Taulako eskuin aldeko zutabea, (b) atalean, dago jaso.
- 1872. Artxiboko 2. kutxan hau ere, «Año de 1872» («Comprende el auto de reconocimiento de los 24 mojones que distinguen el termino municipal de Arbizu»). 1827ko maiatzaren 25eko dokumentua oinarri harturik. Laukiko eskuin aldeko zutabea, (c) atalean, dago jaso 24 mugarrien kokapena.

Mugarriak jartzearena ezinbesteko eginbeharra izan da historian zehar, Erdi Arotik hasi eta ia gaur egun arte, baina bereziki XIX. mendea arte, jabego partikularrak ugartzen hasi ziren arte. Alejandro Nietok (1964) dioen moduan, XIX.a jabegoaren mendea da Europa guztian, eta jabe partikularra izanen da garaiko gizarteko sistemaren benetakoa protagonista.

Honen aurretik, musulmanek hartuak zituzten lurak harrapatzeko edo erresuma ezberdinen arteko mugak zaintzeko (hauxe Sakanaren kasuan zehazkiago), ohikoa bihurtuko da gizataldeei lurak ematea eta horrela sortuko dira komunalak. Beranduago, pertsona batek komunaletik lurra hartzeko ohitura (*pressura*) zabalduko da, eta honekin jabego pribatuaren beraren zabaltzea ere bai.

Baina denbora tarte horretan, Erdi Aroa XIX. mendea bitartekoa esan nahi da, modu berezian, ondasun komunalak eta jabego kolektiboak garrantzi handia izan dute eta horiek gozatzeko, ezinbestekoak izanen dira mugarritzatzeak. Floristan historialariak (1964) esan zuen Nafarroako historia, hein handi batean behintzat, herriek haien lurren gaineko eskubideak eskuratu eta gordetzeko borroka etengabea oinarritzen dela.

Gaur egun, Madrileko «Instituto Geográfico Nacional» erakundearen araudiak (Reglamento de Población y Demarcación Territorial de las Entidades Locales) jasotzen du nola egin behar dituzten mugarriztatzeak udalek eta, artikuluko lau mugarriztatzeetan ikusiko dugunez, ez ziren oso urruti egungo arauetatik orduko hartan baliatu zituztenak. Hala dio egungo araudiak:

En este reglamento también viene regulado el deslinde de términos municipales, resumiéndose sus artículos en las siguientes fases: –Los Ayuntamientos involucrados deben nombrar una comisión formada por el alcalde y tres concejales que junto con el secretario y el perito darán el visto bueno. –A estos se les sumará dos personas de avanzada edad por municipio para acreditar la localización de los mojones, los propietarios de los terrenos y las fuerzas de seguridad. –Cada Ayuntamiento enviará un acta a la Comunidad Autónoma correspondiente, donde asignarán al ingeniero encargado de realizar el deslinde y enviarán una copia del acta al Instituto Geográfico Nacional. Si los ayuntamientos no llegaran a un acuerdo, firmarán el acta por separado. Si están de acuerdo, realizarán un acta conjunta. –Deberán dar conocimiento de la línea límite a la Administración del Estado para su inscripción al Registro de Entidades Locales (Benítez, 2007, 102. or.).

Hauexek, orduan, mugarriztatzeak arauen arabera egiteko formalismoak, nolabait esateko, baina baita mugarren egitura eta hauek jartzeko moduan ere ikus daiteke aspaldidanik izaten zirela kontuan artikuluaaren esparru geografikoan egun (lehen-txeago aipatu araudia) baliagarri diren arauak:

Requisitos del amojonamiento: –Materiales; piedra natural o de hormigón. –Forma (se quiere estabilidad). Truncocónica o piramidal, grande y pesada. –Debajo de las piedras se colocará una capa de carbón, cal o ceniza que sirva de testigo en el caso de desaparecer el mojón. –Se colocarán tantos hitos como vértices tenga el perímetro de la propiedad. –Cuando no se pueda colocar un mojón, se pondrán cerca mojones que definan dos líneas cuya intersección se halle en el punto a amojonar.

Jarraian irakurriko duguna, Etxarri Aranazko *Irumugeta* toponimoan dagoen mugarrria jartzeko, 1777ko dokumentuan dakarrena da:

nuevo mojon de Piedra Arenisca poniendo por basa o cimientto en señal de verdadero vestigios del legitimo mojon, pedazos de texa, carbón, y cascara de huevos y introdujo dentro en pie y medio en quadro y de altura lo metido en tierra dos pies y medio menos una onza teniendo dicho mojon de altura desde la superficie tres pies y siete onzas, labrado, triangularmente.

3.1. Arbizuko lur eremua: XVI.-XIX.

Ohikoak ziren Aro Modernoan lurren aprobetxamenduen gaineko istilu eta auziak, bai herri bateko komunalak zirela, bai herrien artekoak izanik auziaren gai. Azken hauetako bat dugu, jatorrian, Aranatz haranean arbizuarren eta gainerako aranaz-

tarren artean suertatutakoa. Horrela esaten digu Zabalza Seguin (2004) historialari nafarrak:

en el Archivo Histórico de Protocolos Notariales de Pamplona fue más de un centenar de acuerdos sobre puntos más concretos, a los que generalmente se llama Convenios, Autos o Cotos y paramentos. En no pocas ocasiones, los documentos no dejan lugar a dudas acerca del motivo de la escritura: son conflictos, bien entre los propios vecinos del concejo, o entre concejos colindantes, acerca del uso de los bienes comunales.

Bestalde, historialari berak dio dokumentu horietako zaharrena 1544koa dela, baina artikulua honetako lehenaren kasuan, aurreko hamarkadakoa dugu, 1533-1537koa, aipatu historialariak aipatzen duena baino urte batzuk lehenagokoa, beraz: «El documento más antiguo es de 1544, pero hasta los años 80 del siglo XVI la documentación es por desgracia escasa. Es ya en el XVII cuando comienzan a aparecer con frecuencia».

Eta ondorengo kasuan, Arbizuko mugarriztatzeen ikuskatzeenean, Zabalzak dioen bezala, artikulua honetako gaiaren kasuan behintzat, 1537koan oinarrituta daudela ikus daiteke:

Su carácter estereotipado puede obedecer a que reproducen literalmente ordenamientos anteriores, cuyo contenido tal vez hubiese quedado obsoleto en el momento de copiarse, pero el concejo prefiere garantizar la conservación de viejos usos y costumbres.

Lau dokumentuek beste hainbeste mugarriztatze edo mugarri ikuskatze jasotzen dituzte. Lehena, 1537koa, da luzeena, 214 orrialde ditu eta lau urteko auzi baten ondorioa da. Horrela nioen (Erdozia, 2017a):

Etxarri Aranatzek, Ergoienak eta hauen izenean Joan de Jaca prokuradoreak, beraz, bederatzi arbizuarri modu zehatzean eta Arbizuko kontzejuari eta biztanleei orokorrean, salaketa jarri zieten, aipatu bederatzi arbizuarrek, herriaren izenean, Etxarri Aranatzek eta Ergoienak Faltzeseko Martin de Radari alokairuan utzitako lurretan, honen bi ardi hil, gainerako ardiak aurrez bidali lur eremu horretatik eta Miguel Garde artzainari kapusaia lapurtzeagatik⁵.

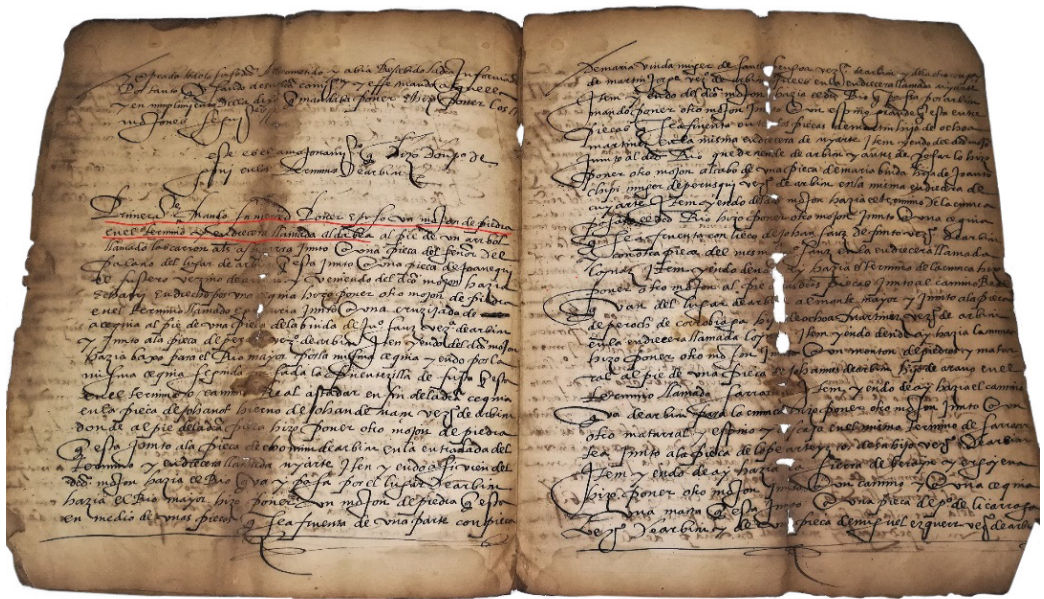
5 Honela dakar Etxarri Aranazko Udal Artxiboko dokumentuak (1537, 2-binper): «vecinos del lugar de Arbizu con voluntad, y Concejo del dicho lugar de Arbizu un día de este presente mes de Septiembre del año mil y quinientos y treinta y tres mataron una oveja de lana blanca valientes seis rreales de plata la qual hera del ganado y ovejas de Martin de Rada vecino de Falces, y en otro día del mismo mes mataron otra oveja valiente la misma suma y varafustearon, y fuera echaron el ganado y ovejas del dicho Martin de Rada, el qual ganado, y ovejas el dicho Martin de Rada y su mayoral trayan y hacian traer en la dicha endrecera del dicho rio hacia Estella, a los quales los suplicantes vendieron y obieron vendido las yerbas, paztos y aguas Della [...] y mas en el mismo día quitaron a Miguel Garde pastor del dicho ganado un capote que valia seis florines».

Eta lau urteetako auziaren ondorioa izan zen Arbizu herriaren mugen zehaztapena hogeita sei mugarriren bidez. Mugarriak jartzeko, ez ziren nonbait batzuk eta besteak elkarrekin fido, eta lakuntzarrek izan zuten ardura aipatu mugarritzatzea burutzeko.

Hurrengo irudian, Arbizuko Udal Artxiboko dokumentuaren argazkia agertzen da eta bertan irakur daiteke herriaren eremua zehazteko jarri zituzten 24 mugarrietako lehenaren kokapena azpimarraturik eta jarraian beste horietako batzuk. Mugarrien erreferentzia moduan azaltzen dira zeinen soro edo bestelako ondasunak eta baita ere, kasu batzuetan behintzat, jabearen etxearen izena.

Lehen mugarri honen kasuan, bestalde, zuhaitz ezagun baten presentzia ere aipatzen da («al pie de un árbol llamado lascarron al(ia)s astigarra junto a una pieca del Señor del Palacio del lugar de a Arbizu»), horrela errazagoa izan zedin mugarriaren ikuskatzea, hala behar izanen balitz.

Ondorengo da dokumentuan azpimarratutako testua: «Primeram^{te} mando su merced poner e puso un mojon de piedra en el término y endrecera llamada *aldabea*»

1. irudia. Arbizuko Udal Artxiboko 1537ko dokumentua.

Ondorengo taulan, bi zutabe bereizi ditut: ezker aldekoan, aipatu berri dudan urteko hogeita sei mugarriak jaso ditut eta, eskubi aldekoan, berriz, beste hiru urteetako mugarritzeak (1699, 1827, 1872), hogeita lau baino ez hiru dokumentuetan, (a), (b) eta (c) hizkiekin bereizirik:

2. taula. Arbizuko 24 mugarriak (1537-1699-1827-1872)

1537ko mugarritzea (ikusi Erdozia (2017a, 865-904. or.) 26 mugarri	1699ko (a), 1827ko (b) eta 1872ko (c) mugarritze edo mugarri ikuskatzeak 24 mugarri
[...] las endreceras contenciosas llamadas <i>Soroberrieta</i> , <i>Aldave</i> , <i>Zuyarte</i> , <i>Loynaz</i> , <i>Sarrarte</i> , <i>Ylardia</i> , <i>Mayza</i> , <i>Vidaul</i> , <i>Cizcarte</i> y <i>Ferdadia</i> [...] dijo que mandaba poner, e hizo poner los mojones siguientes:	(a) <i>Autos de amojonamiento de los Montes de Arizalco</i> , <i>Bargas</i> , <i>Berain</i> , y <i>Sel de Uzuar</i> . (1699-X-11) (b) [...] desde el dia cinco de diciembre de 1764... por el Real Consejo ordena y manda se haga por esta comunidad el reconocimiento de sus mojones todos los años (c) [...] al termino y territorio de la d(ic)ha Villa de Arbizu el qual se halla comprendido en veinte y quatro mojones,=
1. <i>Aldave</i> Egun Arbizuren hegomendebaldean dago izen horretako toponimoa, <i>Aldabea</i> . San Juan ermitatik mendebaldera Utzubarrerraino doan eremua da. Iparraldetik <i>Soraberrieta</i> dago eta hegoaldetik, aldiz, <i>Egizuri</i> .	1 (a) <i>Sagarburucoerrecaabarrena</i> . Arakil ibaiaren bazterrean, Lizarragabengoko <i>Sanpedroputzu</i> toponimoaren parean eta Arbizuko Intxusperen iparraldean. (b) <i>Sagarburua errecaabarrena</i> , <i>Ynchuspe</i> -tik Arbizura doan bidexkatik gertu, eskuin aldera, Garcia Jorgeren soroan. (c) Toki berean, ordukoan Fernando Floresen soroan.
2. <i>Eguizuria</i> . Aurreko eremuaren iparraldean eta aipatzen duen «acequia» <i>Egizuriko erreka</i> izan daiteke. Arbizutik Etxarri Aranzatza doan errepi-dearen bi aldeetan zabaltzen da toponimo hau gaur egun.	2. (a) (berria) <i>Zuiartecoiturribidea</i> . Zuiarte toponimoaren iparraldean, Arakil ibaiaren bazterrean. (b) <i>Zuyarteco Yturribidea</i> . Bidexkatik gertu, sasi batzuen ondoan Martin Berasteguiaren soroan. (c) Toki berean, Felix Floresen soroan.
3. <i>Zuyarte</i> (entrada). Zubi artea adieraz-ten du toponimoak. Iparralderago orain-dik, Lizarragabengoarekin muga egiten du ipar-mendebaldean eta <i>Lezizatik</i> da-torren ibaiak ipar-ekialdetik. Iparraldean Arakil ibaiarekin egiten du muga <i>Zuiarteko iturri</i> bidean. Eremu nahiko zabala da eta, horregatik, bertan, lau mugarri jarri behar izan zituzten.	3. (a) <i>Cascajoa</i> . <i>Loiñatz</i> toponimoaren iparraldean eta ibaiari lotua behar zuen. (b) <i>Cascasua</i> . Sasi batzuetan, pinu (« <i>carrasco</i> ») baten ondoan, Pedro Lacunzaren soroaren beheko aldean. (c) Ez zen aurkitu mugarria, baina amaieran adostuko zuten aurreko kokapena.
4. <i>Zuyarte</i> .	4. (a) (berria) aurrekoaren ekialdean behar zuen muga markatzeko. (b) Arbizutik Arakilera doan ibaitik gertu Lakuntza aldera, Cabernecoaren soroan. (c) Toki berean, Donato Bacaicoaren soroan bidexka baten ondoan.
5. <i>Zuyarte</i> .	5. (a) Zertxobait ekialderago oraindik, hurrengo mugarriaren norabidean. (b) Arbizutik basoko zubira doan bidean, ezker aldean, hesitik gertu, Fermin Berasteguiaren soroan. (c) Toki beran, Francisco Berasteguiaren soroan.

1537ko mugarritzea (ikusi Erdozia (2017a, 865-904. or.) 26 mugarri	1699ko (a), 1827ko (b) eta 1872ko (c) mugarritze edo mugarri ikuskatzeak 24 mugarri
6. <i>Zuyarte</i> . Hirugarren mugarria aipatzerakoan jaso dugun <i>Zuiarteko iturri bidea</i> izanen litzateke, hau da, Lizarragabengoa herritik oso hurbil.	6. (a) <i>Ydoscadibarrera</i> Egun, <i>Idoikobide-barrena</i> , ibaiari itsatsita eta <i>Sarrastea</i> to-ponimoaren iparraldean. (b) <i>Sararte</i> . Sasien ondoan, Santarenaren soroan. (c) Toki berean, Santorenaren eta Ignacio Berasteguren soroetan. Sasirik gabe.
7. <i>Loynaz</i> . Ibaia pasaturik, egungo trenbidearen ondoan behar luke, <i>Zopular</i> toponimoan.	7. (a) Aurrekotik hegoalderuntz, ibaiaren ertza jarraituz. (b) Toki beran dagoela esaten du, soroaren jabea zehaztu gabe. (c) Toki berean, Juan Leizaren soroan.
8. <i>Loynaz</i> Mugarri hau aurrekoa baino ekialderago egonen zen, <i>Sarrartebarnan</i> edo <i>Idoiko bide barnan</i> .	8. (a) Hegoalderago oraindik, Lakuntzara doan bidean bertan. (b) Erret bidetik gertu, botata aurkitu eta bidetik bi urratsera jarri zuten, Apezanecoaren soroko erreka ondoan. (c) Toki beran, erret bide zaharrean eta Antonenaren soroan. Ez zegoen errekarik dagoeneko.
9. <i>Sarrartea Sarrarteak</i> muga egiten du Lakuntzarekin ekialdetik, Arakil ibaia eta herriaren artean. Hau aurreko mugarritik hegoalderantz, aipatu toponimoan, egon beharko litzateke. Gaur egun <i>Sarrastea</i> , <i>Sarrasteko langa</i> eta <i>Sarraste barna</i> bereizten dituzte arbizuarrek.	9. (a) <i>Chormarachandiegua</i> . <i>Sarrastea</i> toponimoaren hegoekialdean, Lakuntzarekin mugan. (b) Botata aurkitu eta Arbizutik Lakuntzarako bidean, eskuin aldean, Fernando Goñiren soroko erreka ondoan, bidetik 3-4 urratsetara. (c) Ez zen aurkitu.
10. <i>Sarrartea</i> Aurrera jarraituz hegoalderantz <i>Mugania</i> toponimoaren inguruan.	10. (a) <i>Mugania</i> toponimoaren iparraldean Lakuntzako mugan bertan. (b) Jacintorenaren soroko beheko aldean Lakuntzarako bidean, errekatik bi urratsetara. (c) Ez zen aurkitu.
11. <i>Lacunza Sorohac</i> Arbizuko <i>Illardi</i> toponimoarekin mugan dagoen Lakuntzako eremua izanen da seguru asko, oso eremu zabala baita egungo Arbizu-Lakuntza errepidetik iparraldera eta hegoaldera doan toponimo honena. Aipatu errepidetik iparraldera doan <i>Sarrastea</i> bitarteko eremuari <i>Mugania</i> esaten zaio gaur egun.	11. (a) <i>Illardia</i> . Izen bereko egungo toponimoa, herriaren ekialdean Lakuntzako mugaraino. (b) <i>Ylardia</i> . Posta tiro batera, errekatxo baten ondoan. (c) Bautista Erdociaren soroan.
12. <i>Lacunza Sorohac</i>	12. (a) <i>Yllardigoiena</i> . <i>Illardigaiña</i> gaur egun, aurreko toponimoaren hegoaldean, <i>Beriain</i> mendi aldera joaz. (b) Sasi artean, Juan Felipe Aguadoren soroaren goiburuan. (c) Alejos Mendinuetaren soroan. Ez du sasirik.

1537ko mugarritzea (ikusi Erdozia (2017a, 865-904. or.) 26 mugarri	1699ko (a), 1827ko (b) eta 1872ko (c) mugarritze edo mugarri ikuskatzeak 24 mugarri
13. <i>Lacunza Sorohac</i> Arbizuko garaiko jauregiko jauntxoaren bi sororen artean, beraz.	13. (a) <i>Tellarigoiena</i> . Izen bereko toponi-moa gaur egun ere, baina aurreko muga-rritik atzera eginik (herri aldera, esan nahi da), ipar-mendebaldera. (b) Arbizutik Arnaz basora doan bidearen ezker aldean, Pedro Martin Arbizuren soroan. (c) Toki berean, Nicolas Yabarren soroan.
14. <i>Yllardia</i> Hegoalderantz jarraituz Unanuko egungo eremuarekin muga eginez. Gaur egun, iparraldetik hegoalderantz <i>Illardi barna</i> , <i>Illardi</i> eta <i>Illardi gaña</i> bereizten dituzte arbizuarrek. <i>Arranaz</i> mendia aipatzen du.	14. (a) <i>Maiza</i> . <i>Maiza</i> herri galdurako bidean bertan hego-ekialdera eginik. (b) Maizarako bidean, Gabriel Arriteguiaren soroaren beheko aldean. Erein gabe zegoen. (c) Toki berean, Juan Leizaren soroaren ondoan.
15. <i>Yllardia</i> . <i>Arranaz</i> bidea.	15. (a) <i>Ferdadico iturria</i> . <i>Maiza</i> herri galdurako bidean, egungo izen bereko toponimoaren eremuan. (b) Toki berean. Juan Felipe Aguado Beaseche-coaren soroan, aurrekotik 140 urratsetara. (c) Toki berean, lurlean botata, Miguel Mendinue-taren soroaren ondoan.
16. <i>Yllardi</i> . Merinoaren soroa izan daiteke.	16. (a) Errota zaharrerako bidean. (b) Toki berean. Ysabelenecoaren soroko ezpondan, beheko aldetik. (c) Toki berean, Miguel Joaquin Beragaña-ren soroan.
17. <i>Yllardia</i> .	17. (a) <i>Ferdadicozabala</i> . <i>Maiza</i> herri gal-durako bidean, izen bereko toponimoaren eremuan. (b) Francisco Lacunzaren soroan, toki berean. (c) Toki berean, Miguel Joaquin Beragaña-ren soroan, atzera berriz.
18. <i>Yllardia</i>	18. (a) (berria) <i>Ferdadia</i> . Izen bereko topo-nimoaren eremuan. (b) Toki berean. Arrosarenaren soroko ertzean, Lakuntza aldetik errekatik gertu. (c) Toki berean, Jose Joaquin Mendinue-taren soroan, errekaaren ondoan Lakuntzako aldetik.
19. <i>Çabalorte</i> . <i>Illardi</i> toponimoaren hegoaldean, gaur egun <i>Zabalarte</i> bezala ezaguna. <i>Endoalarte</i> bidea aipatzen du.	19. (a) (berria) <i>Ubicharte</i> . Egungo toponi-mian <i>Ubillarte</i> , hegoaldean, <i>Lezizako</i> ibai-aren ondoan. (b) Toki berean. Lizarragabengoko Konterriko soroan. (c) Toki berean, Konterriko soroan («en dicha pieza del Condado»), ibaia eta errotaren artean.

1537ko mugarritzea (ikusi Erdozia (2017a, 865-904. or.) 26 mugarri	1699ko (a), 1827ko (b) eta 1872ko (c) mugarritze edo mugarri ikuskatzeak 24 mugarri
20. <i>Ferdadia</i> . <i>Zabalar</i> te toponimotik mendebaldera <i>Leziz</i> ako ibairaino.	20. (a) <i>Errota zaharra</i> . Egun, toponimoa baino ez da gelditzen bertan. (b) Toki berean. Errotako bidearen ezker aldean. Errota Etxarri eta Ergoienaren jabegoan baimenik gabe eraikia omen zegoen eta dokumentu honetan esandakoak ondoriorik ez izatea auzirik balego adierazi zuten. (c) Toki berean, nahiko izorraturik («bastante desmoronado»).
21. <i>Ferdadia</i> . Hemen aipatzen dena errota zaharra da, <i>Leziz</i> ako ibaiaren ertzean zegoena, Unanu aldera	21. (a) <i>Ychasbarrena</i> , <i>Areizandia</i> . Arbizu-tik Ergoienera doan errepidearen beste aldean, aipatu bi toponimo horien eremuan. (b) <i>Ychasbarrena</i> . Arbizutik Basochiquia-ra doan bideko eskuin aldean. (c) Ez zen aurkitu.
22. <i>Ferdadia</i> .	22. (a) <i>Errecabitarteburua</i> . Arbizuko der-mioaren hego-mendebaldean, Ergoiena-runtz. (b) <i>Errecabitar</i> te burua. Juan de Garciandiaren soroan, sasi baten ondoan. (c) Toki berean, lurrean botata, Juan Garciandiaren soroan.
23. <i>Ferdadia</i> .	23. (a) <i>Basochiquia</i> . Aurreko mugarritik mendebalderuntz, ia <i>Utzubar</i> basora iritsita. (b) Toki berean. Alejandro Olaberen soroko pinu baten ondoan. (c) Toki berean, Martin Aguadoren soroan.
24. <i>Mainzaziurra</i> . Gaur egun <i>Maizako txulua</i> dugu <i>Ubillarte</i> ko zubira iristeko <i>Errotazar</i> toponimoraino doan eremuari.	24. (a) <i>Aldabecoerrecaburua</i> . Egungo <i>Aldabe</i> toponimoaren eremuan, <i>Utzubar</i> basoaren ondoan, aurreko mugarria baino iparralderago.
25. <i>Arbizuko errota</i> . Egungo <i>Errotazar</i> toponimoa, Arbizutik Ergoienera doan errepidearen ekialdean.	(b) <i>Aldabecoerrecaburua</i> . Toki berean. Arbizutik Utzubarrerako bidean, San Juan ermitatik, Pedro Martin Erdociaren soroari itsatsirik.
26. <i>Errecabitar</i> tea. <i>Beldarrain</i> erreka eta <i>Leziz</i> ako ibaiaren arteko eremua izanen zen, seguruenik. Gaur egun, aipatu erreka eta Arbizutik Ergoienera doan errepide hasieraren mendebaldeko eremua hartzen du toponimo honek, eta San Juan ermitaren aldetik muga egiten du lehen mugarria jarri zen eremuko toponimoarekin, <i>Aldabea</i> -rekin.	(c) Toki berean, Juan Garciandiaren soroaren ondoan. 1827ko maiatzaren 25eko amaiera: «y se consiga mantener la buena armonía que hay entre d(ic)hos pueblos se haga d(ic)ho reconocimiento de diez a diez años». 1872ko irailaren 17ko dokumentuaren amaiera: «En este reconocimiento, después de haber deliberado con bastante madurez, quedaron conformes los concurrentes, en que los cuatro mojones que faltan se coloquen en sus puntos a la brevedad posible».

3.2. Mugarriztatzeetako toponimoak

3.2.1. 1537koak (26 mugarri, orduko eta gaurko toponimoen 12 eremutan)⁶

- *Aldave* (1. mugarria). Egungo toponimian (NTM⁷) *Aldabea*, herritik hego-mendebaldeko eremua harrapatzen du. NTMn *Aldabeko bidea* eta *Aldabeko errekarrena* jaso dituzte honetaz gain, eta arbizuarrek idatzi bezala ahoskatzen dutela diote, *Aldabéa*. Lakuntzan antzeko toponimoa dago, Arruazu eta Uharte Arakilen artean lekuturik: *Aldaba*.
- *Eguizuria* (2. mugarria). NTMn *Egizuri*, aurreko toponimoaren iparraldean, herriaren mendebaldeko eremua hartuz. Lehen osagaiak, *hegi*, «ertza, bazterra» eta «muga» ere bai, alde batetik; eta «malda, hegala», bestetik adieraz ditzake. Eta aipatu toponimoa, Etxarri Aranazko eremuarekin muga dago. Bestalde, bigarren osagaiak, ez soilik kolorea, ezpada landaretzarik gabeko eremua ere adieraz dezake. Utzubar baso eremuarekin ere muga egiten du toponimo honek, eta «zuri» horrek basoko landaretzarekiko kontrastea adieraziko luke. Toponimia ofizialean jasota bada ere, ez dute gaur egun arbizurrek ezagutzen.
- *Zuyarte* (3., 4., 5. eta 6. mugarriak). Egungo toponimia ofizialean *Zubiarte*, eta baita *Zubiarteko bidea*, *Zubiarteko erreka* eta *Zubiarteko iturribidea*. Arbizuarrek *Zuiyèrte* ahoskatzen dute eta herritik ipar-mendebaldean Arakil ibairaino iristen den eremua hartzen du, beste aldean Lizarragabengo duela. Osagaiak begi bistakoak dira eta herriaren iparraldetik zertxobait mendebalderantz joaz, Lizarragabengon bertan Arakil ibaiaren gaineko zubia arteko eremua adierazten du.
- *Loynaz* (7. eta 8. mugarriak). NTMn *Loñàtz*, horrelaxe eta bigarren silabako bokal irekia asimilaturik, *Loñètz*, ere bai, ahoskatzen dute arbizuarrek. Herritik zuzenean iparralderantz, Arakil ibairainoko eremu zabala, mendebaldean *Zubiarte* eta ekialdean *Sarrarte* dituela. Bertan jasoak daude *Loñatz barrena*, *Loñazko bidea*, *Loñazko erreka* eta *Loñazko langa*, azken hau ia herrian bertan.
- *Sarrarte* (9. eta 10. mugarriak). NTMn *Sarrarte*, eta baita *Sarrartebarrena*, *Sarrarteko bidea*, *Sarrarteko erreka* eta *Sarrarteko langa*. Herritik iparrekialdean, aurreko toponimoaren ekialde guztia hartzen duela, Lakuntzarainoko muga.
- *Lacunza sorohac* (11., 12. eta 13. mugarriak). Gaur egun ez da horrelako toponimorik, NTMn ere ez da ageri, bai, ordea, aurrekotik herri aldera joaz *Mugadenea* (*Mugania* hartu diet nik zenbait arbizuarri) toponimoa dago Lakuntzako eremuarekin muga. Orduan, Arbizuko mugatik bestaldekoak dira mugarritzean aipatzen diren «Lakuntzako soroak».
- *Yllardia* (14., 15., 16., 17. eta 18. mugarriak). NTMn *Illardi*, eta baita *Illardibarrena*, *Illardigaña* eta *Illardiko bidea*. Esan daiteke, herriaren ekialdeko eremu osoa hartzen duela, Lakuntzako mugaraino, betiere herri honetara doan errepideetik hegoaldera. Osagaiak, begi bistakoak dira kasu honetan ('ilar' fitonimoa eta «-di» morfema eratorlea), eta garai batean ilar asko zegoen tokia adierazten du.

6 Informazio gehiago nahi duenak ikusi Erdozia, 2017a.

7 Nafarroako toponimia eta mapagintza.

- *Çabalarte* (19. mugarria). NTMn *Zabalarte*. Aurreko toponimotik hegoaldera joaz, *Bidaul* toponimoaren eremua arte hartzen du, *Beriain* mendiaren hegaleraino iristen den hedadura zabaleko *Arnatz* toponimoaren bidean. Argi daude, kasu hone-tan ere, toponimoaren osagaiak, «zabal» eta «-(t)arte».
- *Ferdadia* (20., 21., 22. eta 23. mugarria). NTMn *Ferdadia*, eta baita *Ferdadiko bidea* eta *Ferdadiko zabala*. Aurreko toponimotik, *Zabalarte*, mendebaldera, Lezi-zako ibairaino doan eremua hartzen du. Arbizuarrek *Ferdaia* ahoskatzen dute.
- *Mainzaziurra* (24. mugarria). NTMn *Maiza*, eta baita *Maizagaña* eta *Maizako zuloa*. *Zabalarte* toponimoaren eremuaren hegoaldean eta *Ferdadiaren* hegoe-kialdean dago. *Maiza* ertaroan desagertutako herria da eta hainbat dokumentu zaharretan ageri da, hala nola, 1268ko Hamarrenaren liburuan (Felones, Etxarri Aranazko 1360ko hamarrenaren dokumentuan eta herri bereko 1369koan).
- *Arbizuko errota* (25. mugarria). NTMn *Errota*, baina ez da mugarritzean aipa-tzen den eremuan, herrian bertan baizik, egun hotela (errotako tresnak eta maki-neria mantendurik) eraikia den tokian. Mugarritzeak aipatzen duen eremuan, ez da dagoeneko eraikuntzaren aztarnarik gelditzen. Eremua, *Ferdadia* eta *Urbite* toponimoen arteko *Lezizako* erreka ondoan zegoen. Egun, arbizuarrek, *Errota zaharra* toponimoa gogoratzen dute eta oraindik Jesus Lazkoz Urkia arbizuarrek gogoratzen digu, gaztetan (87 urte ditu orain), nola joaten zen bere aita zen Pedro Lazkozi errotaren garbiketa egiten laguntzera, orbela edo bestelako zikinkeriak ez pilatzeko. Errota zahar horren (gurpilaren) zuloa oraindik ikusgai dago *Lezizako* errekan.
- *Errecabitarrea* (26. mugarria). NTMn *Errekabitarrea* eta baita *Errekabitarrebua*. Arbizuarrek *Errekabittèrre* ahoskatzen dute. Herriaren hegaldako mugatik hasi eta *Aldabea* mendebaldean, *Itsasia* hegoaldean eta Arbizutik Ergoienera doan errepidea ekialdean dituela, eremu zabala hori guztia hartzen du. Osagaiak, ora-ingoan ere, begi bistakoak, «erreka» eta «bitarte». Eta eremuan bi erreka daude, *Beldarrainerreka* eta *Aritzsoroetako erreka*.

3.2.2. 1699ko, 1827ko eta 1872koak (24 mugarri orduko eta gaurko toponimoen 19 eremutan)

- *Sagarburucoerrecabarrena* (1699, 1827) (1. mugarria). Egungo toponimian, NTMn, *Sagarburuko erreka barrena*. Aurreko mugarritzean aipaturiko *Egizuri* eta *Zubiarte* toponimoen arteko eremuan, *Intxuspe* toponimoaren ondo-ondoan, Arakil ibaiak *urbihur* edo meandro itxia egiten duen tokian, Arakil ibaiaren bes-taldean dagoen Lizarragabengoko *Sanpedroputzu* toponimoaren parean.
- *Zuiartecoiturribidea* (1699, 1827) (2. mugarria). NTMn *Zubiarteko iturribidea*. *Zubiarte* eta *Loñatz* toponimoen erdian, Lizarraganbengo herriaren pare-parean, Arakil ibaiaren bestaldean. Gipuzkoara doan errepidearen ekialdean zubitik hasita.
- *Cascajua* (1699), *Cascasua* (1827) (3., 4. eta 5. mugarriak). NTMn *Kaskaxueta* (*Cascasua* 1720) dator, baina mapan ez da ageri. 1983ko mapan aureko bi muga-riak baino hegoalderago ageri da *Kaskixueta* toponimoa. 1699ko eta 1827ko dokumentuen arabera, aipatu lehen bi mugarrien iparraldean beharko luke izan, *Loinaz* toponimoaren eremuan Arakil ibaiaren ertzean. Argi dago *kaskallu*-ari («cascajo») egiten diola erreferentzia.

- *Ydoscadibarrena* (1699), *Sararte* (1827) (6., 7. eta 8. mugarriak). Egungo toponimian, NTMn, *Idoiko bidebarrena*, *Idoia* ere bai, baina eremu oso bestelakoan. *Loñatz* eta *Sarrarte* lotzen dituen eremua dugu hauxe, Arakil ibaiaren zubitik hasita ibaiaren ertz guztia harrapaturik. ‘Idoi’ ur putzu lohitsuak da Sakana erdialdean eta izen honetatik eratorria dugu *idoittu* aditza ere bai, gaztelaniako ‘desparasitar’ aditzaren esanahi berekoa. Idoietan basurdeak ibiltzen dira itzulipurdika gainean dituzten bizkarroiak akabatu nahian. Toponimoaren bigarren osagaia, *bidebarrena*, barneko bidea eta zeharkatzen duena izanen genuke, orduan.
- *Chormarachandiegua* (1699) (9. eta 10. mugarriak). NTMn *Txanmaratxandiegia*. Aurreko toponimotik ekialdera, Arakil ibaiaren ertza jarraituz. Arbizuarrek *Txar-maratxandiegia*???. Etxarri Aranatz *Txormatx* erabiltzen da, bere kabuz sortzen den mahatsa adierazteko. Orduan, izan daiteke aipatu mahatsa berez hazten den tokia adieraztea. Lakuntzarekiko iparrekialdeko mugan bertan dago aipatu toponimoa.
- *Illardia* (1699, 1827) (11. mugarria). Ikus aurreko *Yllardia*.
- *Illardigoiena* (1699) (12. mugarria). NTMn *Illardigaña*. Lakuntzako mugan hegoalderantz jarraituz.
- *Tellarigoiena* (1699) (13. mugarria). Horrelaxe ere NTMn eta baita *Telleria* eta *Tellerieta*. Aurreko bi toponimoen artean, herrirantz joaz. Arbizuarrek *Tellèi goièna* ahoskatzen dute.
- *Maiza* (1699) (14. mugarria). Ikus 3.2.1.8. *Arranaz* mendia aipatzen da. Egungo toponimian, NTMn, *Arnatz* eta baita *Arnatzgaña* eta *Arnatzkanbioa*. Azken honen bigarren osagaiak, *Kanbioa*, bide adierazten du eta arbizuarrek *kanbiyua* (kami-nua) ahoskatzen dute. Aurreko toponimoetatik hegoekialdera joaz. *Arnatz* toponimoaren eremu zabalak muga egiten du Arbizu, Lakuntza, Unanu eta Uharte Arakilekin.
- *Ferdadico iturria* (1699) (15. eta 16. mugarriak). Ikus aurreko *Ferdadia*. *Arranaz bidea* aipatzen da. Egungo Arbizuko mapan, horrela ageri dira eta mendebalderako norabidea hartuko lukete bi mugarri hauek. 1983ko mapan *Ferdadico iturriya*.
- *Ferdadico zabala* (1699) (17. mugarria). Horrela ere bai, egungo toponimian. Mugarri honek aurrekoetatik hegoalderantz eginen luke. 1983ko mapan *Ferdadiko zabala*.
- *Ferdadia* (1699) (18. mugarria). Eremu nahiko zabala gaur egun, Herriaren hegoekialdea eta Maiza herri desagertuaren artean.
- *Ubicharte* (1699) (19. mugarria). NTMn *Ubitarte* eta *Ubitarteko zubia*. Leziza errearen ekialdeko ertzean eta aurreko mugarritik mendebaldera. Arbizuarrek *Ubillarte* ahoskatzen dute. 1983ko mapan *Ubillarte*.
- *Errota zaharra* (1699) (20. mugarria). Ikus Arbizuko *errota*. Galdua dagoeneko eraikina, baina toponimoa bai mantentzen da Lezizako errearen bazterrean. 1983ko mapan *Errota zaharra*.
- *Ichasbarrena* (1699, 1827), NTMn *Itsasibarrena* eta baita *Itsasia* ere. Azken honi buruz, NTMn ondorengoa diote: «El topónimo nos habla de la presencia de retama (isats, itsats)». Nik use dut beste batzuk direla bere osagaiak, ‘idi’ eta «(h)esi», eta lehen osagaia *-it* bilakatzen da konposizioan (*itaurreko* < *idi* + *aurreko*, *itzain* < *idi* + *zain*). Gaztelaniako «reserva boyeral» esan nahi izanen luke.

- *Areizandia* (1827) (21. mugarria). NTMn *Aritzandia*, *Itsasia* eremu zabalaren barnean. Begi bistakoak, oraingoan ere, bere osagaiak: '(h)aritz' eta «(h)andia». Eta, gainera, *Baso txikia* toponimotik oso gertu.
- *Errecabitarteburua* (1699, 1827) (22. mugarria). Ikus aurreko *Errecabitartea*. *Bel-darraingo erreka* eta *Aritzsoroetako erreka* dira ezagunak egungo toponimia ofizialean eta baita *Errekabitarte* eta *Errekabitarteburua*.
- *Basochiquia* (1699) (23. mugarria). Horrela ere bai, *Basotxikia*, egungo toponimia ofizialean (NTM), aurreko eremutik iparmendebalderago. «Baso», «txiki» eta «-a» mugatzailea dira bere osagaiak.
- *Aldabecoerrecaburua* (1699, 1827) (24. mugarria). Ikus aurreko *Aldave*. NTMn *Aldabeko errekarbarrena*, 1537ko dokumentuan lehen mugarria jarri zuten eremuan bertan, *Aldabe* toponimoaren eremu zabalaren hegoaldean. Hirugarren aldagaia baino ez zaio aldatu, beraz, toponimoari; 'burua' 'barrena' beharrean.

3.3. Arbizuko mugarriztatzeen kokapena

XVI. mendeko mugarriztatzea ahalik eta modurik grafikoenean irudikatu eta ulertzeko, lehenik mapa bat burutzea otu zait eta, jarraian, irudi erradial moduan izendatu dudana, ez baita ahaztu behar balezta tiroa izan zela Arbizuko lur eremua zehazteko tresna eta aipatu tiroak, herriguneko erditik eginen zituzten seguruenik.

3.3.1. 1983ko mapa

2017an, *Príncipe de Viana* aldizkariko 269 zenbakian «Auzia Aranatzan XVI. mendean» artikuluan (Erdozia, 2017a) argitaratu nuen 1537ko Arbizuko mugarriztearen mapa eta horrexek Arbizuko 1983ko Mapa Toponimikotik ateratako argazki batean dauka jatorria. Bertan ez zen jaso egungo Arbizuren lur eremu osoa, baizik eta XVI. mendean auzian izan zen eremua, hau da, herrigunearen inguruan zegoena. Iparraldetik Arakil ibaia zuen muga moduan ordukoan eta, hegoalde, aldiz, Unanuko eremua. Azken muga hauxe esan daiteke ia gaurkoarekin pareka daitekeela.

Ondorengo mapan, 1537ko mugarriztatzea dago gutxi gorabehera jasorik zirkunferentziarekin eta 1699koa, 1827koa eta 1872koa, aldiz, mugarriztatze horietan agertzen diren mugarriak (24) lotzen dituen balizko lerroaren bidez.

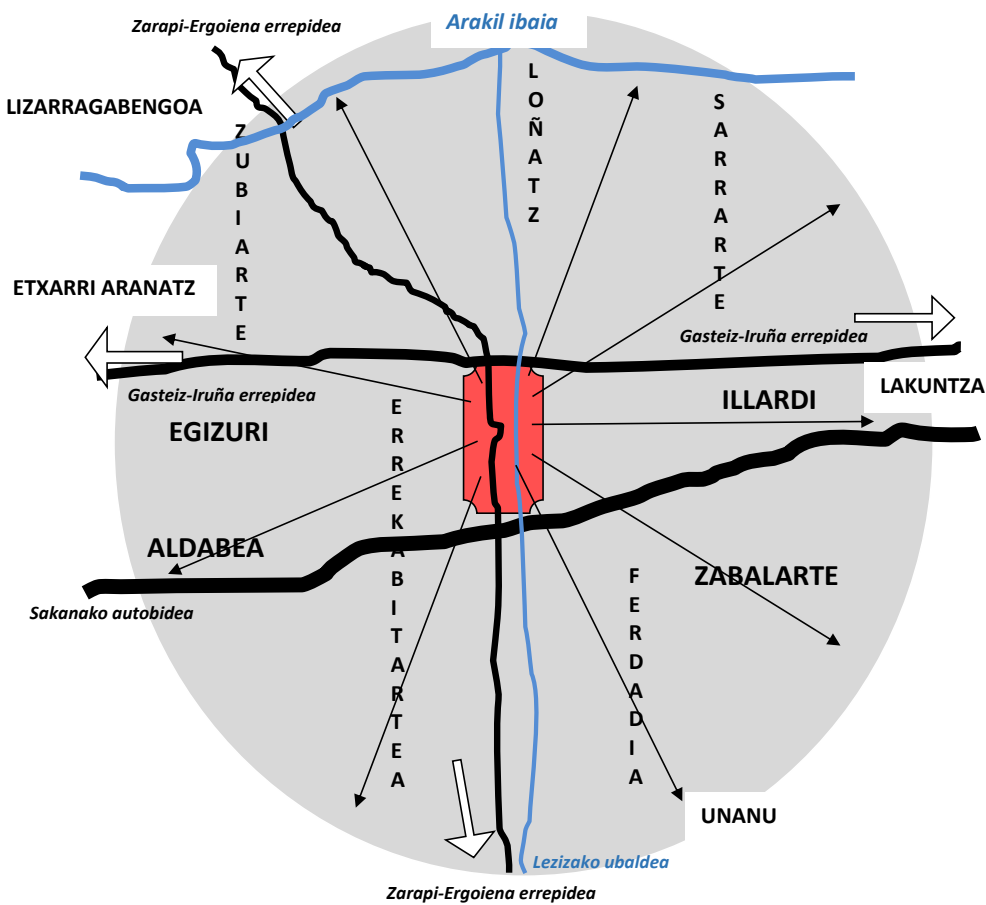
Egungo toponimia ofiziala begiratuta, ulergarriago ematen du 1537 urteko mugarriak baliatuz eraikitako zirkunferentziarekin bat datorren esparrua, hurrengo hiru urteetakoekin marka daitekeen lerroarekin baino, zenbait eremutan honek ez baitu logikoa liru-dikeen zirkunferentzia baten (balezta tiroek markatuko luketena) norabidea jarraitzen.

3.3.2. Irudi erradiala

1537ko mugarriztatzean aipatzen da behin baino gehiagotan luzera neurria bezala baleztaren tiroa. Epaia heretik hasita tiro bakarrak markatuko zuela mugarriaren lekua adierazten zuen eta honek suposatzen du egitura erradiala izanen lukeela Arbizuko herriaren planoak. Eta mugarriak nola egon ziren kokatuta ikusirik, ondoriozta

daiteke, XX. mendean sartu baino lehen, egitura erradiala edo zirkunferentzia baten modukoa izan zuela Arbizu herriaren lur-eremuak eta, aipatu erradio horiek bederatzi bereziki izan zirela, herriaren iparraldeko eremutik hasi eta erlojuaren ibilbidea eginez, ondorengoak: Loñatz, Sarrarte, Illardi, Zabalarate, Ferdadia, Errekabitate, Aldabea, Egizuri eta Zubiarte.

Ondorengo irudiak aipatu bederatzi toponimo eta lur eremu horiek bilduko lituzke eta irudiko geziek, balezta tiroak⁸ irudikatu:

2. irudia. 1537ko Arbizuko mugarriztatzearen balizko plano, balezta tiroen arabera.

8 1537ko auziaren dokumentuak balezta tiro bat markatzen zuen herritik hasita eta Etxarri Arnazkoak eta Ergienekoak kexatu ziren, gutxienik hiru balezta tiroko distantzian markatu zirelako mugarrak haien ustez.

3.4. Toponimoen aldaketak: 1537-2019

Lehen begi kolpea baliaturik, ez dirudi asko aldatu direnik toponimoak ia bost mende horien buruan, memento bakoitzeko toponimoen forma estandarizatuari erreparatzen badiegu gutxienik. Egungo forma estandarizatuak NTM-koak ditugu eta XVI. mendekoak, aldiz, garaiko eskribauek idatzi zituztenak. Beste kontua da ziurtatzea herriak nola erabiltzen zituen orduan aipatu toponimoak, egun behintzat, ezberdinak baitira egintza estandarizatuak eta herritarrek baliatzen dituztenak, fonetismoak direla medio, kasu gehienetan.

Artikulu honetako hirugarren atalean jaso dudan moduan, ondorengoak dira lau mugarriztatzeetan aipatuta dauden toponimoak eta, parentesi artean, egun arbizuarrek erabiltzen dituzten moduan bildu ditut hauek:

3. taula. 1537ko mugarriztatzeko toponimoak eta gaur egungo ahoskatzea

1537	2019	1537	2019
Aldave	Aldabia	Yllardia	Illerdi
Eguizuria	Egizui	Çabalarte	Zabalarte
Zuyarte	Zuiyerte	Ferdadia	Ferdaia
Loynaz	Loñatz	Mainzaziurra	Maiza ⁹
Sarrartea	Sarraste	Arbizuko errota	Errota ¹⁰
Lacunza Sorohac	(ez da gaur egun) ¹¹	Errecabitartea	Errekabitterte ¹²

4. taula. 1699ko mugarriztatzeko toponimoak eta gaur egungo ahoskatzea

1699	2019	1699	2019
Sagarburucoerrecabarrena	Saarburuko erreka barna	Ferdadico iturria	Ferdaiko iturriya
Zuiartecoitturrirabidea	Zuiyertekoitturrirabidia	Ferdadico zabala	Ferdaiko txabala
Ydoscadibarrena	Idoikobidebarna	Ferdadia	Ferdaia
Chormarachandiegua	Txanmaratxandeiya	Ubicharte	Ubillerte
Illardia	Illerdi	Errota zaharra	Errota
Illardigoiena	Illerdigaña	Ichasbarrena	Itxesibarna
Tellarigoiena	Telleigoiena	Errecabitarteburua	Errekabittertebuuba
Maiza	Maiza	Basochiquia	Baso txikiya
Arranaz	Arnatz	Aldabekoerrecaburua	Aldabeko errekabarna

9 Baita Maizagaña eta Maizako zulua ere.

10 Errotabidia ere bai.

11 Lakuntzaneko iturria dago egungo toponimian jasorik, baina iparralderago, baso betean, Lakuntzako muga.

12 Errekabittertebuuba ere bai.

Sararte (*Sarraste*) 3. mugarran (ez *Ydoscadibarrena*) eta *Areizandia* (*Aritz aundiya*) 21.ean soilik ezberdinak, besteak berberak, 1827koan. 1872koan ez da beste toponimorik agertzen, sorojabeen izenak baizik.

Toponimo bakarra da gaur egun ezaguna ez dena, *Lacunza sohoac*, baina, seguru asko, haxe toponimoa ez, eta badirudi Lakuntzako eremua non hasten zen adierazteko erabili zutela 1537ko mugarritzean. Egun, NTM-n, *Mugadenea* (*Mugania*) toponimoa dagokio eremu horri. Bestalde, urte bereko *Mainzaziurra*, *Maiza* eta *Maizagaña* moduan ageri zaigu 1699kotik aurrera, gaur egun arte.

Eta gainerako guztietan, fonetismo kontuak baino ez dira urte batetik bestera nabari daitezkeen aldaketatxoak.

4. ERAIKINAK

Izen honekin, erreferentzia moduan, mugarrak non jartzen ziren zehazteko erabili ziren gizakiak egindako eraikinak edo lanak jaso ditut, etxeak, zubiak eta errotak bereziki.

Horietako lehenak, etxeen izenak, koadro batean bilduko ditut zein urtetako mugarriztatzean agertzen diren aipatuta. Eta hauen aitzakian, Arbizuko etxeen izenen historikoa burutuko dut, beste dokumentuetan eta Udalaren web orrian agertzen diren bildumak baliatuz.

4.1. Errotak

Badira aipaturik bi errota mugarriztatzeetan: lehena, 1537koan, herriaren hego-mendebaldean, egun Errekabitarre (*Errekabitterte*) bezala ezagutzen den toponimoaren eremuan, *Beldarrainerreka* eta *Aritzsoroetako erreka* toponimoen erdian, hain zuzen ere. Gaur egun, zutik dirauen errota bakarra, hotela bihurturik dagoena, ez da mugarrizteetako dokumentuetan ageri, herrian bertan ia baitago kokaturik eta bistan da ez zuela mugarriztatzeen garaian balezta tiro baten, are gutxiago hiruren, eremua markatzeko toki egokia erakusten.

Errota aipatzen da 1537ko mugarriztatzeko 20., 21., 22., 24. eta 25. mugarrietan, eta horietako batean, azkenean, errota bera aipatzen da mugarri bezala. Arbizuren lur eremuaren mugarri izateko ez zuen balioko, beraz, honek ere, oso gertu baitago errota horren egungo eraikina herriaren erdigunetik. 1699koan, aldiz, 16., 19. eta 20.ean ageri da aipaturik errota, eta azkenean, 21.ean, errota bera izanik mugarria.

Arbizuko 1983ko mapa toponimikoan bai ageri dira «Errota zaharra» eta «Errota bidea» izenak, dokumentu hauetan guztietan aipatzen den errotaren eremuan gutxi gorabehera, Lezizako errekaaren bazterrean eta *Ubillarteko zubia*-ren ondo-ondoan.

4.2. Zubiak

Arakil ibaiaren gaineko zubia ageri da lau mugarriztatzeetan (3., 4., 5. eta 6. mugarriak 1537ko mugarriztatzean) adierazita, iparmendebaldeko mugarria kokatzeko toki bezala, eta, egun, Gipuzkoara doan errepidea bertatik doa.

Bestalde, 1699ko mugarriztatzean, Loinaz eta Sarrartea toponimoen artean, herriaren iparraldean, Arakil ibaiaren gaineko beste zubia aipatzen da, gaur egun ere aipatu eremuan eta trenbidearen ondoan dagoena. 5. mugarriaren kokapena deskribatzerakoan, hala dio: «junto al camino que se va de Arvizu al puente del monte». Urte bereko mugarriztatzean ere «del puente de junto a la Yglesia de Arvizu» dakar dokumentuak, 9. mugarriaren kokapena azaltzerakoan.

4.3. Teilategia

1699ko mugarriztatzean ageri da aipatu eraikina adierazten duen toponimoa. Gaur egungo toponimia ofizialean *Tellarigoiena*, *Telleria*¹³ eta *Tellerieta* agertzen zaizkigu. Toponimo horietako lehenaren eremuan izanen zen, seguru asko, mugarria, honen eremua baita urrutien dagoena hiruretatik. Baleztairen tiro batera agian? Horrela dakar 1699ko mugarriztatzeak, 13. mugarria kokatzerakoan: «en el mismo sitio llamado Tellarigoiena en un yermo».

4.4. San Juan ermita

1699ko mugarriztatzean ageri da aipatuta San Juan ermita, 24. mugarriaren kokapena deskribatzerakoan: «a la senda que se ba de Uzuar a la hermita de San Juan en el paraje llamado Aldabecoerrecaburua».

Bestalde, urte bereko mugarriztatzean, 23. mugarriaren kasuan, ermita soilik aipatzen da: «en la cima que esta ha vista de la hermita del lugar de Arvizu».

4.5. Arbizuko jaunaren jauregia

Mugarrien kokapena aipatzerakoan, ia guztietan, aipatzen dira horiek egokitzen direneko soroen jabeak, eta horietako zenbaitetan, Arbizuko Jaunaren Jauregikoa dela esaten da aipatu soroa. 1537ko mugarrizteko lehen mugarrian, *Aldave* eremuan esate baterako, «junto a una pieza del Señor del Palacio de Arvizu» dakar azaldurik. 1699koan, aldiz, 10. mugarrian, «pegante a pieza de Martin de Uztegui y con la del palacio de Arvizu». Urte berekoan ere, 13.ean, «pegante a liecos del dicho palacio de Arvizu» dakar. 14.ean, 1537koan, berriz: «entre dos piezas del Señor del Palacio» eta urte berean, 15. mugarrian: «havajo de una pieza del Señor del palacio de Arvizu». Eta horrela, aipaturiko azken urte honetakoan, 17. eta 18. mugarrietan.

¹³ N.T.M.n horrela dator bere iruzkina: «*Teileria* es palabra vasca para tejería, es decir un 'lugar donde se fabrican tejas, ladrillos y adobes' (DRAE). Es un topónimo corrientísimo; hoy en día no responde a ninguna realidad, pero nos habla de una época reciente en que en casi ningún pueblo faltaba su tejería».

4.6. *Erret-bide* edo Errege-bidea

Zenbait mugarriren kokapenean aipaturik ageri da errepide nagusia edo Erret-bidea. 1537ko mugarriztatzean, lehen aldiz, 4. mugarriaren kokapena deskribatzerakoan ageri da: «pasada la puentecilla de Fusta que esta en el Camino Real». Honetaz gain, urte berean, 9. mugarriaren kokapenaren deskribapenean ere ageri da: «junto al Camino Real que van del lugar de Arvizu». 11.ean ere, Arbizutik Lakuntzarako bidea aipatzen da, baina ez dio adjektiborik eranstean: «hacia el camino que va de Arvizu para Lacunza».

4.7. Abereendako eremuak: *itsesiak* eta bazka tokiak

Zuyarte-ko bazka tokia («endrecera») da aipatzen den lehena 1537ko 4., 5. eta 6. mugarrien kokapenaren deskribapenak egiterakoan eta *Loynaz*-koa, aldiz, 7.a eta 8.a deskribatzen direnean. *Lacunza Sorohac* bazka tokia da aipatzen dena 11., 12. eta 13. mugarriak deskribatzerakoan.

Eta *itsesi*-ei (idi + hesi, ‘dehesa’) dagokienez, behin gutxienez, ageri da aipaturik 1699ko mugarriztatzean, Utzubarkoa: «pasaron todos suso dichos a reconocer la Deesa llamada Uzuar».

Asko dira, era berean, ‘idi’ izenarekin osaturiko toponimoak gure eremuan, Etxarri Aranatz eta Irañeta herrien artean: *itsasgain*, *itsasi*, *itsasia*, *itsasibarrena*, *itsasiko ataka*, *itsasiko erreka*, *itsaskaingain*, *itsaslarre*, *itsasondo*, *itsasondogoiena*, *itsusura*, *itxare*. Eta ia guztietan, Sakana erdialdeko herritarrek idatzitakoan ageri den bigarren silabako bokal irekia ez dute ahoskatzen, /e/ erdiko bokala baizik. Honek erakutsiko liguke, azkeneko biak aparte, *hesi* litzatekeela bigarren osagaia toponimo horietan eta ez NTM XII. liburuan dioten bezala *isats*.

Ezinbestekoa, bestalde, iruditzen zait komentatzea, gaztelaniak baliatzen duen izenak, «dehesa», euskaraz ez ote duen bere jatorria:

- *idi* + *hesi* → *itsesi* (idiak bazkatzeko eremua adierazten du) euskaraz.
- *idi* + *hesi* → *dihesi* (aferesia) → *dehesa* (bokala txandaketa) gaztelaniaz, gauza bera adierazteko.

4.8. Mugarriztatzeetako arduradunak

Mugarriztatzeetako arduradunak atalburuarekin, mugarrien ikuskaritzan parte hartu zuten pertsonen aipamena egin nahi izan dut, bakoitzaren ordezkaritza eta egin-kizuna ere zehaztuz. Lau mugarriztatzeak bereizita eskainiko ditut datu hauek eta mugarriztatze bakoitzean herri bakoitzeko arduradunak ere aipatuta.

4.8.1. 1537ko mugarriztatzea

Badirudi haxe Arbizuko herriaren eremua lehen aldiz zehaztu zeneko mugarriztatzea izan zela. Eta hurrengo hirurak ere, bistan da, mugarri kopurua aparte, honetan

oinarriturik izan zirela. Mugarriztatzearen ardura, lau urteko auziaren ondorioz, Nafarroako Erret-batzordeko kidea zen *Doctor Pedro de Goñi*-k hartu zuen eta epai horren bidez Arbizuko mugak erabaki zituen.

Bestalde, Auzian parte hartu zuten aldeek haien prokuradore eta abokatuak izan zituzten eta ondorengoak izan ziren:

- Arbizukoak: *Gracian de Beramendi* (prokuradorea) eta *Doctor de Maiza* (abokatu). Bertako prokuradore moduan ageri dira, era berean, *Joan de Arvizu* (Arbizuko apezka) eta *Joan de Arvizu* (izen berekoa, Intzako erretorea).
- Etxarri Aranazkoak eta Ergoienekoak: *Joan de Jaca* (prokuradore), *Licenciado Elizalde* (abokatu) eta lehenarekin batera behin agertzen den *Joan de Zuviri* prokuradorea. Eta hauekin batera, bertakoak ziren *Domingo de Erdocia* (Etxarri Aranazko apezka; etxarriarren eta ergoienarren prokuradore moduan), *Domingo Ulaia* (Etxarri Aranazko apezka), *Miguel de Lezaun* (Lizarragako apezka eta ergoienarren prokuradore moduan)
- Lakuntzakoak, ez baitziren nonbait elkarrekin fido etxarriaranaztarrrak eta ergoienarrak, alde batetik; eta arbizuarrak, bestetik.

Horrela nioen «Auzia Aranatz XVI. mendean» artikuluan: «Hala ere, neutraltasuna bilatu nahian, mugarriak jartzeko eginkizuna Lakuntzako alkateari eman zion».

Eta hauez guztiez gain, beste partaide batzuk ere ageri zaizkigu, hala nola, *García Ximeniz de Salinas* Comptos Ganbarako notario moduan ageri dena Etxarriko sorrerako dokumentuaren kopia eginez, eta *Licenciado de Lugo* eta *Licenciado Pobladora*, biak ala biak, edo bi-biak nahi bada, 1536ko abenduaren 22ko epaian hauxe sinatuz.

Eta, azkenik, *Martin de Rada* Faltzeseko abeltzaina eta bere artzaina (*mayoral* dokumentuan) *Miguel Garde*, auziaren hasierako protagonista nagusiak, biktima zuzenak zehatzago izatekotan, lehena ardisaldoaren jabe zelako, eta, bigarrena, zuzen-zuzenean jasan zuelako berak arbizuarren eraso ardiekin Aranazko pentze edo belardietan (Arbizuko eremuan, arbizuarrendako) zegoela.

4.8.2. 1699ko mugarriztatzea

«Autos de amojonamiento de los Monte de Arizalco, Bargas, Berain, y Sel de Uzuar». Hauxe da Etxarri Aranazko udal artxiboko 1699ko dokumentuaren izenburua. Bertan ageri da Arbizuko 24 mugarriak berrikusteko, Aranatz Elkarteko kideek izan zuten hitzordua, eta, hemen propio, Arbizuko mugarriak berrikusten, 1699ko urriaren 19an, *Pedro de Jauregui* eskribauarekin batera aritu zirenen izenak jasoko ditut, «Arbizu sus 24 mojones» azpigituluaren ondoren:

- Etxarri Aranatz: *Miguel de Artieda, almirante; Miguel de Belza, regidor; Juan Bruno de Bacaicoa, regidor; Esteban de Bacaicoa, regidor; Martin de Miguel de Echarri, diputado* eta *Anton de Jaca, diputado*.

- Valle de Ergoiena: *Juanes de Aldaburu, almirante del valle; Martin de Urquizu, regidor de Lizarraga; Pedro Martinez de Larraza, diputado de Lizarraga; Josef de Ascardia, diputado de Lizarraga; Juanes de Aldaia, regidor de Torrano; Miguel de Lizarraga, diputado de Torrano eta Martin de Mendibe, diputado de Unanua.*
- Arbizu: *Garcia de Arbizu, diputado eta Pedro de Flores, diputado.*

4.8.3. 1827ko mugarriztatze edo mugarri ikuskatzea

«Comprende el auto de reconocimiento de los 24 mojones que distinguen el término exclusivo propiedad de Arbizu». Hau, berriz, 1827ko dokumentuko izenburua. Gutxiago dira oraingoan mugarriak ikuskatzeko bildutakoak, *Martin Jose de Jauregui* eskribau bezala agertzen dela:

- Etxarri Aranatz: *Matias de Jaca, alcalde y juez ordinario eta Jose Nicolas Aguirre, regidor.*
- Ergoiena: *Pedro Francisco Mendibe, alcalde del Valle de Ergoiena eta Clemente de Mendibe, regidor de Lizarraga.*
- Arbizu: *Manuel de Flores, alcalde eta Alonso Otermin, regidor.*

4.8.4. 1872ko mugarriztatze edo mugarri ikuskatzea

«Comprende el auto de reconocimiento de los 24 mojones que distinguen el termino municipal de Arbizu». Aurrekoaren berdina ia, baina nabarmentzekoa, dagoeneko, «término municipal» kontzeptua agertzen dela. Gaur egun ere, horrela dator «Reglamento de Población y Demarcación de las Entidades Locales» delako araudian, bere lehen atalean: «1. El término municipal es el territorio en que el Ayuntamiento ejerce sus competencias».

Mugarritzatze edo mugarri ikuskatze honetan ez da aipatzen eskribauaren izena, eta herrietako ordezkariak, ondorengoak dira:

- Etxarri Aranatz: *Prudencio Artieda (alkatea) eta Simon Aguirre eta Juan Martin Yjurco, regidores.* Eta bereziki mugak ongi ezagutzen zituelako, *Martin Miguel Artieda.*
- Ergoiena: *Andres Aldaburu (alkatea, unanuarra) eta Fermin Navarro (unanuarra), Martin Yjurco (lizarragarra) eta Juan Pedro Lizarraga (dorraoarra), erregidoreak.* Eta mugak ongi ezagutzen zituelako, *Jose Maria Larraza unanuarra.*
- Arbizu: *Manuel Amondarain (alkatea) eta Martin Aguado eta Miguel Francisco Mendinueta, erregidoreak.* Azken honek mugak ongi ezagutzen zituela dio dokumentuak.

5. ARBIZUKO 1983KO MAPA TOPONIMIKOA

Hau da mapa honetan idatzirik ageri dena goialdean, goitik behera hasita, hiru armarri (egileak margoak direla esaten du) tartean dituela.

1983ko mapa toponimiko honetan, 269 leku-izen daude jasota, egia bada ere horietako gutxi batzuk ez direla Arbizuko eremukoak, ondokoetakoak baizik. Arbizuko toponimia ofizialean (NTM XII, 61-92. or.), aldiz, 274 dira ageri diren toponimoak. Antzeko kopurua, bistan da, eta ezberdintasuna, gehienbat, jatorrizko toponimotik eratorritakoena da. Bestalde, NTMn errepideen izenak ere jasota daude eta ez, berriz, 1983koan.

Bilduma baten eta bestearen arteko ezberdintasuna hobeki ikusteko, jarraian aipatuko ditut 1983koan ageri diren moduan, NTMn tokirik hartu ez dutenak, trenbideak markatzen duen lerrotik hegoaldera eta iparraldera bereizirik:

- a) Trenbidetik hegoaldera (NTMn ageri ez edo beste modu batean jasota dauden toponimoak):
 - *Ameztko sasi barrena*. Arakil ibaiaren ondoan, Lizarragabengoaren bestaldean, Etxarri Aranazko eremuaren mugan.
 - *Sagarburua*. NTMn *Sagarburuko erreka barrena* ageri da, baina ez jatorrizkoa.
 - *Ferdadiako iturriya*. Jatorrikoa, *bidea* eta *zabala* bai daude NTMn, baina ez *iturria*. 1983koan aldiz ez da *bidea* ageri.
 - *Soraberrieta*. *Aldabea* toponimoaren hegoaldean, herriko eremuaren mendebaldean.
 - *Illundeita gaña*. NTMn soilik jatorrikoa.
 - *Zapetañan sohua*. «Zapataginaren soroa». Unanuko eremutik hurbil, hego-ekialdean. Ondoan *Larrearen soroa* ageri da eta hau bai ageri da NTMn.
 - *Malkorgaña*. Unanuko eremuan, *Malkorpi*a toponimoaren hegoaldean.
 - *Otso portillo*. Arbizuko eremuaren hego-mendebaldeko muturrean, Uharte Arakil herriaren eremuan, nahiz eta herri honetako toponimia ofizialean ageri ez den.
 - *Harri urdin*. Aurrekoaren ondo-ondoan hegoaldetik.
 - *Aitztondoa*. Hego-ekialdean, Unanuko eremuaren ondoan.
 - *Harrartea*. Aurrekoaren ondoan, mendebaldetik.
 - *Gaiñate*. Aurrekoen ondoan, Unanuko eremuan sarturik.
 - *Zitzkarteko erreka*. Jatorrikoa eta *Zizkartebarrera* ageri dira NTMn soilik.
 - *Txunkeita*. *Lezizako ubaldea* eta Arbizu-Ergoiena errepidearen artean ia erabat hegoaldean.
 - *Muztillano*. Uharte Arakilgo toponimoa da. 1983ko mapan, Mundiñanoko elizaren hegoaldean ageri da, Arbizuko eremutik kanpo.
 - *Txepetxahan xenda*. Unanuko eremuan, honen toponimia ofizialean ageri ez bada ere.
- b) Trenbidetik iparraldera (1983koan bai, NTMn ez):
 - *Altuahana*. Arbizuko eremuko iparraldeko muturrean, Aralarren.
 - *Galohon koba*. Aralarko toponimia ofizialean *Galoren koba*. Kobaren beraren irudia Arbizuko eremutik kanpo ekialdetik, Aralarren eremuan.
 - *Lizardieta*. Lizarragako toponimoa dugu, Arbizuko iparraldeko eremuaren ondoan.
 - *Hirumugeta*. Aralarko toponimia ofizialean ageri da. Seguru asko Aralarko, Lakuntzako eta Arbizuko muga adierazten du.

- *Bihor pabatia*. Arbizuko eremuko iparraldeko muturraren erdi-erdian.
- *Ttikiyahan lanteheya*. Aurrekoaren kontra hegoaldeetik.
- *Askalasko fago haundiya*. *Askalats* eremu zabalaren mendebaldean Unanukoarekin mugan.
- *Askalasko harratea*. Aurrekoaren hegoaldean, kontra-kontran.
- *Eitzpeitzpe* eta *Eitzpeitzpeko harratea*. *Arangun* eremu zabalaren mendebaldean, jarraian.
- *Aitz-zorrotza*. Aurrekoaren mendebaldean, Dorraoko toponimoa da.
- *Lapur xenda*. Bi tokitan ageri da izen haxe: bata, Lakuntzako eremuan, *Galardia* toponimoan; eta, bestea, Iparralderago, Ergoieneko eremuan dagoeneko. Pentsa daiteke Arbizuko iparraldeko eremua zeharkatzen duela ekialdeetik mendebaldera.
- *Ubezahako malkorra*. Lizarragako toponimoa dugu Arbizuko eremuaren mendebaldean.
- *Kolun geiña*. Lizarragako toponimoa da.
- *Garraanbitzela*. *Artakar* toponimoaren gain-gainean, mendebaldeetik.
- *Egutera*. *Kaxarna* eta *Arbotoneta* artean. Eguzkiak ematen duen tokia.
- *Harri gaistua*. *Sandindeiko erreka*-ren ertzean *siyetsak* dauden eremuan.
- *Ireitako borda*. *Txopitaitz* eta *Sandindeiko erreka*-ren artean.
- *Magaltza*. *Uskein* toponimoaren gainaldean.
- *Sandindei zeleya*. NTMn *Sandindegi*, *Sandindegiko bidea*, *Sandindegiko borda* eta *Sandindegiko erreka*. 1983ko mapan haxe eta *Sandindegiko erreka* baino ez, eraikinaren irudia eta «saindu andere» hizki txikiz osaturik.
- *Ansohotako langa*. *Ezkietako erreka*-ren ondoan, *Ansohota* toponimoaren mendebaldean.

Aipatzekoa da mapako toponimo gehienetan, bokal bikoiztua denean, /h/ kontsonante mutua tartekatzen dela, hauek aspirazioa burutuko balute bezala tartean, baina ez da horrelakorik suertatzen arbizueran. Estetika kontua izanen da, seguru asko, bi bokal berdin jarraian ez ikusteko burutua.

Grafia ezberdinak dira, orduan, bilduma batekoak eta bestekoak, *Lohon-txiki* edo *mahatxo-larrea* mapan eta *Lorentxiki* edo *Maritxalarrea* NTMkoan, esate baterako.

Bestalde, NTMko toponimia bildumaren informatzailea Jose Miguel Leiza Reparaz izan zen, orduko Arbizuko almirantea (*alminte*), eta Arbizuri dagokion lehen orrialdean, liburuko 61.a, agertzen da horrelaxe aipaturik, inkestatutako pertsonak aipatzekoan, baina ondorengo orrialdeko oin-oharra egina dutela: «Arbizun, ahozko inkesta egiteaz gain, bertako elkarte batek egindako mapa bikaina erabili dugu».

Aipatzen den mapa, seguru asko, 1983ko hau bera da, baina harrigarria suertatzen da irakurtzea arbizuarrek ahoskatzen duten moduan jasoak direla toponimoak, bereziki /h/ hizkiari dagokionez, ez baitute arbizuarrek aipatu kontsonantea ahoskatzen.

Azentuarena beste kontua litzateke, intentsitatea bai nabari eta bereizten delako arbizuarren ahotan normalean.

5.1. Ergoienarekin izandako lur-trukaketa (1888)

Justo Cayuelaren eskribautzan sinatu zen Arañazko Elkartea desagertzeko auziaren epaia, 1874ko azaroaren 27an, baina bistan da ez zirela erabat ados guztiak epaiarekin, ezen handik hilabete batzuetara, Arbizuko Udalak elegitea jarri baitzuen Etxarri Arantzak eta Ergoienak Utzubartik oholak egiteko zuhaitzak enkantean saltzeko eskaera egin zutelako eta Diputazioak bertan behera utzi zuen arbizuarren eskaera 1875eko apirilaren 29an.

Urte batzuk beranduago, 1888an, Arbizuk eta Ergoienak, aurreko epaiak bakoitzari esleitutako lurretatik, horietako zenbaiten trukea egin zuten. Arbizuko Udal Artxiiboan, 027 liburuan, 8 kodearekin (Aranatz Elkarteko gaiak), «Permuta terrenos entre Arbizu y Ergoyena» izenburuarekin lur-trukaketa honen berri ematen duen dokumentua dago. 34. kuxaren barnean dago aipatu dokumentua, txukun-txukun liburu bihurturik, beste dokumentu batzuekin batera. Liburuak, jatorriko dokumentuaren testua, tamaina arruntean (din A-4, gutxi gorabehera), eta liburuaren tamainara ere egokitua (din A-3, hor nonbait) dakartza, trukaturako lurren bi planoak eta guzti.

Jatorriko dokumentuak, hasieran, honako izenburu edo testua dauka: «Acta de convenio entre representantes de los Ayuntamientos de Ergoyena y esta villa sobre cambio de trozos de montes comunes».

Jarraian, Arbizuko udaletxean bildu zirela esaten du Arbizuko eta Ergoienako ordezkariak eta data, aldiz, atalean aipaturikoa baino lehenagokoa da, 1887ko gargarzaroaren 30ekoa.

Ordezkariak ondorengoak izan ziren:

- Arbizukoak: *D. Genaro Yrurzun, D. Domingo Berastegui, D. Pedro Olasagarre, D. Bernardo Leiza eta D. Francisco Bacaicua.*
- Ergoienakoak: *D. Francisco Antonio Diez de Ulzurrun, D. Juan Miguel Yjurco, D. Jose Miguel Lizarraga, D. Jose Maria Miranda, D. Jose Maria Lizarraga, D. Jose Navarro eta D. Pedro Miguel Lizarraga.*

Bazeramaten denbora trukaketa haxe burutu nahian, baina ez ziren ados jartzen eta, bilera honetakoan, erabakita utzi nahi zuten gaia:

procurar un acuerdo en la cuestión de cambio de trozos de montes, que desde hace algún tiempo, se va tratando sin poder llegar a la realización, por las diferencias con respecto a la parte que desea Arbizu se le adjudique en el monte llamado de abajo, por lo que cede en la parte de Arnaz.

Horrela irakurrita testua, badirudi Arbizuk zuela trukaketaren beharrik edo interesik handiena, bertako udaletxean egin zelako bilera eta, gainera, akordioaren atzerapena ere, Arbizuk nahi zuen zatian izan zela azaltzen delako dokumentuan.

5.1.1. *Lurrak trukatzeko akordioa*

Modu batean edo bestean, dokumentuak jasotzen du azkenean akordioa lortu zutela eta horrelaxe azaldurik ageri da 1987ko garilaren 19an, *Juan Miguel Ugalde* notarioak eta *Jorge Amondarain* Arbizuko alkateak sinaturik jatorrizkoaren kopia. Bertan gaineratzen da kopia hau, lur-trukaketa burutzeko ingeniariari emateko dela.

- **Arbizuk Ergoienari trukean emandako lurrak:**

Honelaxe dakar dokumentuak jasorik Arbizuk Ergoienari eman beharrekoa trukean:

el siguiente arreglo = Que Arbizu cede a Ergoyena el monte llamado de Otsaurte, la parte que se compone de tirando la línea desde Garate a Arriurdin en la forma que se hallan puestas las señales: que además cede Arbizu a Ergoyena las piezas de particulares que se hallan enclavadas en terreno común de Ergoyena.

Aipagarria da, bestalde, toponimo beraren idazkera ezberdina dokumentu berean, *Arnaz/Aznar*, metatesia buruturik agertzen baita, dokumentuaren hasieran lehena eta planoan bigarrena.

Euskal toponimoak aztertzerakoan, dokumentu zaharretan behinik behin, nolako zuhurtziarekin ibili behar den ikusteko adierazgarria toponimoaren idazkera ezberdinarena.

Antzeko zerbait esan deiteke planoaren behealdean idatzita dagoen «Monte de Begain», Beriainen orde. Bera + gain ote dira «Beriain» mendiaren izenaren osagaiak?

Arbizuk Ergoienari emandako lur zatien planoan ondorengo toponimo eta azalpenak ageri dira, ezkerraldeetik eskubialdera, diagonalean, goiko aldetik lehenik eta tartean zein behealdeetik jarraian harturik, ordenean:

- Hizki larriz lehenik: *Monte de Arvizu* – *Monte de Uharte-Araquil*.
- Hizki txikiz, eremuaren goiko aldea mugatuz: *Divisoria de Malcorra*¹⁴, *Peña* (5 aldiz, puntua dagoen bakoitzean), *Peña de Arriurdin*¹⁵ (erdialdean, gutxi gorabehera), *Mojon de Lobera* eta *Mojon de Urriztizabal*.
- Eremuaren beraren barnean: *Camino de Garateguibel*, *Garateguibel*¹⁶, *Camino de Unanua a Huarte*, *Otsaurte*¹⁷ eta *Urriztizabal*¹⁸.
- Eremuaren beheko aldean, azpitik zein lerroan bertan: *Divisoria de Garate a Ondatz*, *Collado* eta *Brecha larga*.

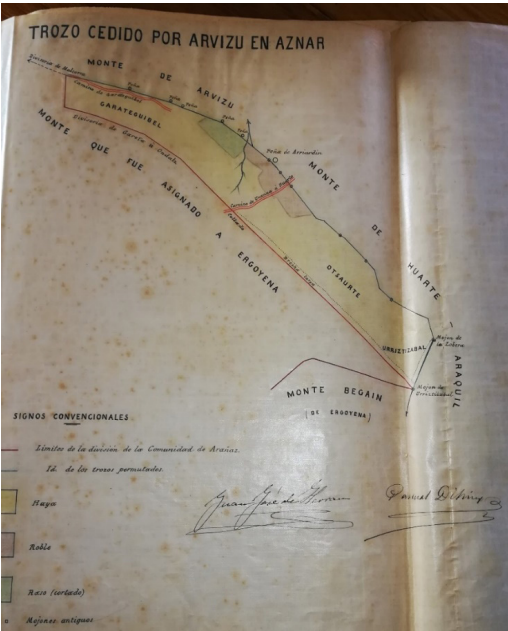
14 *Matezarreko malkorra* eta *Malkorpea* toponimoak daude *Arnatz* toponimoaren eremuaren barnean gaur egun.

15 *Arriurdinpea* dago egun oraindik aurrekoen hegoaldean.

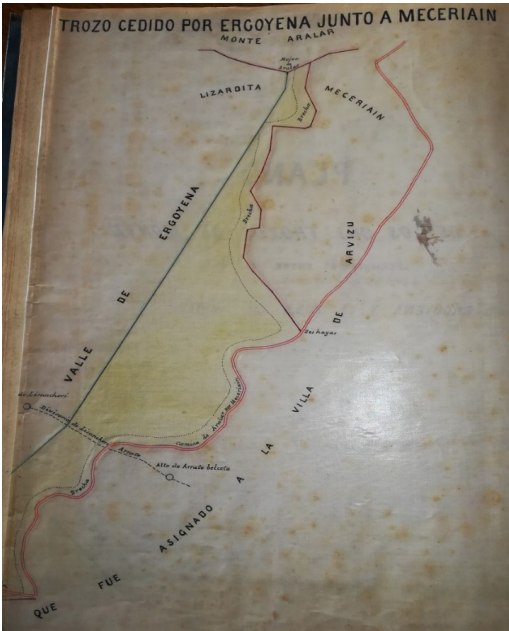
16 *Garate* eta *Garategibel* toponimoa gaur egun, *Ondatz* toponimoaren ekialdean.

17 *Otsarte*, *Otsartebide*, *Otsartepe* eta *Otsartepeko iturria* Uharte Arakilgo hegomendebaldeko muga.

18 *Urritzabal* gaur egungo toponimian.

3. irudia. Arbizuk Ergoienari trukean emandako lur zatia 1888an.

4. irudia. Ergoienak Arbizuri trukean emandako lur zatia 1888in.

- Eta azpian hizki larriz: *Monte que fue asignado a Ergoyena.*
- Planoaren azpialdean, *Juan Jose de Herran* eta *Pascual Dihiny* ingeniariaren sinadurak datoz.

• **Ergoienak Arbizuri trukean emandako lurrak:**

Arbizuk emandako lurren kasuan jaso dudan moduan, oraingoan Ergoienak trukean emandakoei buruz dokumentuak dioena azalduko dut:

=Que Ergoyena en cambio cede a Arbizu, la parte de monte que comprenda una línea tirada, tomando por base el punto de Mecediaín con la anchura de la brecha siguiendo recta, en dirección a la parte de Alchorroch, para evitar así las curvas en cuanto posible fuese=.

Aralar aldean kokatzen digute dokumentuan aipatzen diren toponimoek eta baita planoan bertan, goiko aldean propio adierazirik «Monte Aralar».

Hortik behera, ondorengoak, ordenean: «Mojon de Aralar, Lizardita¹⁹ (ezkerrean), Meceriaín²⁰, Brecha, Valle de Ergoyena, Brecha (trozo) que fue asignado a la Villa de

19 *Lizardieta* egungo Aralarko toponimian.
20 *Mezeriain* eta beste zazpi toponimo eratorriak egungo Arbizuko toponimian.

Arvizu, Dos hayas, Divisoria de Lisuncheri²¹, Camino de Aralar por Meceriain, Arrate, Alto de Arrate belceta²² eta Brecha».

- **Arbizuk lur-trukean emandako soroen balioa:**

Horrela dago azaldurik dokumentuan zenbat soro, norenak ziren eta zer balioa zuten horiek.

Erabilitako neurri unitateak *pértica*²³, *área* eta *cuarta*²⁴ dira eta balioa, aldiz, pezeta-tan: ereiteko lurra («de cultivo») 1036 pertika eta ereingabea («lieco o matorral») 467, guztira 1503 pertika (6 arbizuarren beste hainbeste soro izan ziren). Kuartaladetan ere ageri da soroen zerrenda eginik.

Lehen lau soroen balioa 15 pezeta *kuartaladako* zen, berdin ereitekoetan nola gainerakoetan.

Bosgarrenaren balioa 20 pezeta *kuartaladako* zen. Seigarrenean, 20 pezeta ereitekoetan eta 15 pezetakoa gainerakoetan.

Aditu moduan ageri dira herrietako zenbait ordezkari eta *Juan Miguel Ugalde* notarioaren aurretik sinatu zuten hauek: *Miguel Reparaz* eta *Juan Felipe Lazcoz* arbizuarrek; *Juan Fermín Navarro* dorraoarrak; eta, azkenik, *Pedro Miguel Lizarragak*, sinatzen ez zekien *Andres Lizarragarraren* izenean, zehatu gabe zein herriren ordezkari ziren (Lizarraga edo/eta Unanukoa, bistan da).

6. ERREFERENTZIAK

6.1. Erreferentzia bibliografikoak

- Benítez Aguado, E. (2007). Deslinde y amojonamiento de términos municipales. *C. T. Catastro*, 60, 91-108.
- Carasatorre Vidaurre, R. (1993). *Barranca Burunda*. Etxarri Aranaz: R. Carasatorre.
- Díaz de Durana, J. R. & Fernández de Larrea J. A. (2005). La frontera de los malhechores: bandidos, linajes y villas entre Álava, Guipúzcoa y Navarra durante la Baja Edad Media. *Studia Historica. Historia Medieval*, 23, 171-205.
- Erdozia Mauleon, J. L. (2017a). Auzia arantzen XVI. mendean: herri lurak, kontzeju edo batzarrak eta zenbait datu onomastiko eta demografiko. *Príncipe de Viana*, 269, 865-902.

21 *Lisuntsegi* eta *Lixuntxe*gi Uharte Arakilen eta Irañetan gaur egun, hurrenez hurren, eta *Lixunxegieta* Arbizuko toponimian. *Luxintxe*, metatesia buruturik, erabiltzen da Etxarri Aranatzen «intsusa» zuhaixka adierazteko. Toponimoak, orduan, «intsusa lekua» adieraziko luke.

22 *Arratebeltzeta* Arbizuko toponimian gaur egun.

23 'Cuarta'-ren 24rena eta 'área'-ren 8rena, beraz 'Cuarta'-k 3 área.

24 'Kuartalada' = 300 m², XX. mendean.

- Erdozia Mauleon, J. L. (2017b). Euskal toponimo zenbaiten ingurumarian. *Euskera*, 62(2), 249-288.
- Erdozia Mauleon, J. L. (2018). Etxarri Aranazko Klaberia liburua: eliza fundazio zenbait, herriko sorrera-dokumentua eta hamarrenaren nondik norakoak. *Príncipe de Viana*, 271, 591-631.
- Erdozia Mauleon, J. L. (2019). Burunda harana (XIII-XIX): herriak, populazioa, gaizkileak, ekonomia, onomastika. *Príncipe de Viana*, 275, 175-231.
- Felones Morrás R. (1982) Contribución al estudio de la Iglesia navarra en el siglo XIII: el Libro de Rediezmo de 1268. *Príncipe de Viana*, 166-167, 623-724.
- Floristán Samanes, A. (1964). Los comunes en Navarra. En *Actas IV Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos (Pau-Lourdes, 1962)*. T. 4: *Geografía y Economía* (pp. 74-86). S. l.: impr. Fournié.
- Nieto, A. (1964). *Bienes comunales*. Madrid: Revista de Derecho Privado.
- NTM = Jimeno Jurío J. M. et al. (1992-1993). *Nafarroako toponimia eta mapagintza VIII-XII*, Pamplona.
- Zabalo Zabalegui, J. (2004). Una encuesta de 1349 sobre bandidos navarros y guipuzcoanos. *Príncipe de Viana*, 232, 477-519.
- Zabalo Zabalegui J. (2005). El acoso de guipuzcoanos y alaveses a los ganaderos navarros. La «frontera de los malhechores» entre 1288 y 1349. *Príncipe de Viana*, 234, 53-110.
- Zabalza Seguí A. (2004). Del Concejo al municipio: la propiedad comunal en la Navarra Moderna. *Iura vasconiae*, I, 225-252.

6.2. Artxiboetako erreferentziak

- Arbizuko Udal Artxiboa (1537-1874-1875). Comunidad de Arañaz, cajas 1-18 n° 5, Fondos Especiales, 8.
- Arbizuko Udal Artxiboa (1888). Permuta de terrenos entre Arbizu y Ergoyena. 027 liburua, 8 kodea.
- Etxarri Aranazko Udal Artxiboa (1537-1699-1777-1827-1872). Amojonamientos con Arbizu (3)-amojonamiento del monte de Arizalco, Bargas, Beriain y del de Uzuar-mojón de Yrumugueta.
- Nafarroako Artxibo Nagusia. (1360). Libro de los diezmos de la iglesia de Santa Maria de Echarri Araynaz.

